

Magyarország államhatárának őrzését és a határforgalom ellenőrzését 1945 után is mindenekelőtt politikai okok indokolták. A fegyverszüneti egyezmény a magyar államhatárt — a békeszerződés végleges döntéséig — az 1937. évi állapotnak megfelelően ismerte el.¹ Ez a döntés lényegében kötelezővé tette az új magyar állam számára a nemzetközi szerződésekben rögzített, az államhatár fogalmával és funkciójával kapcsolatos feladatok teljesítését. A határ őrizete az önálló államiság egyik alapvető feltétele, így az új magyar állam számára fontos politikai kérdés volt.

Az ország szuverén államiságát ugyanis ebben az időszakban számos kérdésben korlátozta, hogy a felügyeletet, az ellenőrzés és a döntés jogát a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magának tartotta fent. A szomszédos országok elsőrendű fontosságúnak tekintették az 1937. évi államhatárok tényleges létezését. Ennek a katonai missziók is számos esetben hangot adtak. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság, — amely figyelemmel kísérte az új magyar hadsereg szervezésének minden lépését, — nem emelt kifogást a határőrség felállításáról szóló rendelet előkészítése, majd megjelenése ellen sem. Igaz, hogy a végrehajtást többször is módosította a honvédelmi tárca illetékeseivel és csak 1945. V. 14-én hagyta jóvá véglegesen a határőrizet megszervezését.²

A megszervezést indokoló katonai okok vizsgálata során mindenekelőtt az ország 1945. februári helyzetéből kell kiindulnunk. Ekkorra már a szovjet hadsereg hazánk területének jelentős részét elfoglalta, és a Dunántúlon folytatott hadműveleteket. Az arcvonal és a hadművelleti záróvonal közötti területen a hadműveleteket folytató frontok területbiztosító ezredei — többségükben a szovjet határőrség alakulatai — látták el az általános területvédelmi és rendvédelmi feladatokat. A hadművelleti záróvonaltól keletre a területi szovjet parancsnokságok tevékenykedtek, a helyi magyar közigazgatási és rendvédelmi szervezetekkel együttműködve. Az 1937. évi határok közelében lévő szovjet parancsnokságok már 1945 februárjában sürgették a határ lezárását, mivel a határvidéken garázdálkodó fegyveres bandák és bűnözők veszélyeztették a front mögötti terület nyugalma és a szovjet hadsereg utánpótlási vonalainak biztonságát. A területi szovjet parancsnokságok később is ösztönözték a magyar határőrizet megerősítését. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet tagozatának erre az időszakra vonatkozó számos későbbi megállapítása bizonyítja, hogy a szovjet hadsereg fontosnak tartotta a magyar határőrcsapatok tevékenységet az 1945. február és május közötti időszakban is, a hitleri Németország elleni háború utolsó hónapjaiban. Az ekkor szerveződő magyar határőrcsapatok, ha szerény mértékben is, de hozzájárultak a szovjet hadsereg által elfoglalt országrészekben a határvidék nyugalmanak és a harcoló szovjet csapatok utánpótlási vonalainak a biztosításához.

A határőrség felállítását sürgette az ország gazdasági érdekeinek védelme is. A nyitott határokon át egyre nagyobb mértékben indult meg a csempészség, ami tovább rontotta az amúgy is súlyos gondokkal küzdő közellátást, és táplálta a feketepiacot.³

1945 első hónapjaiban elsősorban román és jugoszláv viszonylatban alakult ki a csempészség. Már 1944 novemberétől jelentős illegális kereskedelem folyt a Tiszántúli és Románia határmenti városai között, majd a hadműveletek eltolódása után a Duna-Tisza közének déli része és a jugoszláviai Bácska között is. A szovjet területi parancsnokságok gyakran tartoztattak fel 10-15 székérből álló csempészkaravánokat is. A csempészek nem egyszer a közellátásból elsikkasztott árukat, a raktárakból — még katonai raktárakból is — elrabolt értékeket juttattak a zugkereskedelem csatornáiba. Gyakori volt, hogy üzemek gépeit, alkatrészeit cserélték le és csempészték ki az országból, ezzel is lassítva a háború által sújtott ipar újraindítását. Ezek az ország alapvető gazdasági érdekeit veszélyeztető tények a politikai tényezőkkel egyenlő mértékben indokolták, hogy le kell zárni a határt, létre kell hozni a határőrségét.

Tehát az Ideiglenes Nemzeti Kormány politikai döntése és a Honvédelmi Minisztérium rendelkezése a határőrség felállításáról 1945 februárjában tényleges szükségletből indult ki, összhangban azzal, hogy az új Magyarország háborúban álló ország volt ezért szándékában állt, hogy minden erejével részt vegyen a hitleri Németország elleni harcban. A későbbiek igazolták, hogy a határőrségnek — bár szervezése még nem fejeződött be — a háború utolsó hónapjaiban tényleges funkciója, hasznos szerepe volt.

A debreceni pénzügyigazgatósági palotában a Honvédelmi Minisztérium 1945 első két hónapjában még csak néhány szobát foglalt el, de itt születtek azok az alapvető rendeletek, amelyek hosszabb időre meghatározták az új magyar hadsereg szervezetét felépítését. Három ilyen rendeletet adtak ki:

- a honvéd kerületi parancsnokságok felállításáról;⁴
- a hitleri Németország elleni háborúra szerveződő hadosztályok felállításáról;⁵
- a határőrség megszervezéséről.⁶

1945. I. 20-án a Honvédelmi Minisztérium hét (szervezési, személyi, anyagi, hadművelleti, polgári, nevelő és hadbírói) szakcsoportra és az elnökségre tagozódott. Az egyes — ekkor még néhány főből álló — szakcsoportok feladata volt az új szervezeti rendszer létrehozása, a szükséges rendeletek kiadása.⁷

Még nem közvetlenül a határőrizetre vonatkozott, de szorosan kapcsolódott a határőrség tevékenységéhez az 1945. I. 31-én kiadott rendelet, amely a honvéd kerület-parancsnokságok felállításáról intézkedett. Az 1938. évi katonai struktúrához hasonlóan hét honvéd kerület-parancsnokságot kívántak létrehozni, az alájuk tartozó kiegészítőkkal és bevonulási központokkal. A későbbiekben ezek a szervezetek lettek a felelősek a határőrség megalakításáért, tevékenységének megszervezéséért.

A határőrség közvetlen felállítására vonatkozó rendeletet 1945. II. 23-án adta ki a Honvédelmi Minisztérium. A szervezési osztály a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet tagozatával konzultálva készítette elő ezt a rendeletet. Az alaprendelet kidolgozásánál figyelembe vették a még folyó háborút mint befolyásoló tényezőt, a régi magyar határőrizeti rendszert, valamint azt, hogy a következő néhány évben várhatóan milyen követelményeket támasztanak majd a határőrizettel szemben. A létszám és a struktúra kialakításánál a határok hosszát és a terepviszonyokat tartották szem előtt. A várható határforgalmat és a határsértők mozgását még becsülni sem lehetett, mivel máris világos volt, hogy az új magyar határőrség egészen más bel- és külpolitikai viszonyok között fog tevékenykedni, mint az 1938-as. A régi magyar határőrizeti rendszert csak részben lehetett figyelembe venni, mert a hadműveletek során a régi határőrizeti és határvédelmi szervezetek felbomlottak, az államhatár változása miatt a határőrizeti épületek, műszaki berendezések nagy része kiesett. Az új határőrizeti szervezet kiépítését lényegében véve az alapoknál kellett kezdeni.

A Honvédelmi Minisztérium és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közötti tárgyalások és egyeztetések után az 1945. II. 23-án kelt honvédelmi miniszteri rendelet rögzítette a határőrség felállítását.⁸

A határőrség megszervezése a honvéd kerületek alárendeltségében

A Honvédelmi Minisztérium 1945. II. 23-ai rendeletének kiadása után megkezdődött a határőrizeti alegységek megszervezése. A határőrség megszervezésének ugyan alapvető és meghatározó dokumentuma e rendelet, azonban a helyi hatalom vezetői és a polgári hatóságok — az államhatár ellenőrzését egyre inkább sürgető politikai, katonai és gazdasági okok miatt — több határszakaszon a rendeletet megelőzően már ideiglenes határőrizeti alakulatokat hoztak létre. Ezek az ideiglenes alakulatok később megszűntek, vagy beleolvadtak a határvadász alegységekbe.

A határőrizeti alegységek megszervezését az is befolyásolta, hogy a magyar állam területén folyó hadműveletek több esetben módosították, lassították, sőt leállították a határőrizet kialakítását.

A határőrizeti rendszer létrehozásának alapvető jellegzetessége volt az alegységek megszervezése. Ebben az esetben nem beszélhetünk felállításról, mivel a határőrizeti alegységek többsége nem egy meglevő hadrendből történő vezénnyelssel, vagy hadkiegészítéssel jött létre. Főleg kezdetben a portyázó századok és őrsök többségének szervezését egy-egy, a kerület-parancsnokság által megbízott tiszt kezdte el, aki azután általában a megszervezett század vagy őrs parancsnoka lett. A szervező hozzáértése, lelkesedése nagyon sokat jelentett. Neki kellett a lemaradt katonákból és önkéntesekből meggyőzéssel összetoborozni a személyi állományt, valamint összegyűjteni az elszórt fegyvereket, ideiglenesen helyreállítani a laktanyákat. Az első alegységek létrehozása 1945 tavaszán a szó igazi értelmében szervezőmunka volt.

A határvidéki lakosság és a helyi hatóságok egyre inkább sürgették a határ lezárását, amitől a közbiztonság erősödését, a helyzet konszolidálását várták. A lakosság magáénak tekintette a már megszervezett határőrizeti alegységeket, gyakran tiltakozott áthelyezésük vagy megszüntetésük ellen.

A háború befejezéséig jelentős mértékben befolyásolta a határőr csapatok szervezését a hadosztályok felállítása. 1945. III. 12-én a Honvédelmi Minisztérium elrendelte a toborzottak behívását. Egyidejűleg elrendelte, hogy a toborzási felhívásra jelentkezett és behívott önkénteseket csak átmeneitileg lehet hátországi szolgálatra beosztani. A beosztandó állomány életkori megoszlása tekintetében a minisztérium intézkedése szerint a határőrség csapatai egy kategóriába kerültek a frontra induló hadosztályokkal.⁹

A gyakorlati szervezőmunkában élesen kiütközött az intézkedés ellentmondásossága. Az önkéntesek bevonultatásának elhúzódása létszámhiányt okozott a hadosztályoknál, és késett a határőrizeti alegységek feltöltése is a szervezetszerű állományra. A kedvező életkori megoszlást még a frontra induló hadosztályoknál sem lehetett biztosítani; a határőrizeti alegységeknél 1945 májusáig még jelentős számban szolgáltak a frontot járt, a negyven éven felüli korosztályokhoz tartozó idős katonák is.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság figyelemmel kísérte a határőrség fejlődését és folyamatosan igényelte a honvédelmi tárca tájékoztatását a határőrizet helyzetéről. Ezt bizonyítja VÖRÖS János honvédelmi miniszter 1945. IV. 27-ei jelentése a határőrség szervezeti módosításáról. Ebből kitűnik, hogy az ország határőrizeti szervezetét 150 őrs és 27 portyázó század létrehozásával tervezték kialakítani.¹⁰ **(I.sz. + II.sz. melléklet)**

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a Honvédelmi Minisztérium szervezési osztálya 1945. V. 14-én újra megtárgyalta a határőrség tevékenységét és a szervezeti változások végrehajtását. KOLESZNYIKOV ezredes a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében jóváhagyta ezeket és közölte, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság a határőrség számára 5000 fős létszámot engedélyez.¹¹

A határőrség megszervezése gyakorlatilag három szakaszban valósult meg.

Az első szakaszban a miskolci 7., a debreceni 6. és a szegedi 5. honvéd kerületek területén jöttek létre a határőrizeti alegységek (1945. február-április).

A második szakaszban a budapesti 1. és a pécsi 4. honvéd kerületnél alakultak meg a portyázó századok és őrsök. A dunántúli német ellentámadások miatt ennél a két kerületnél megszakadt a szervezés és csak később folytatódott (1945. március-május).

A harmadik szakaszban került sor a nyugati határ lezárására, valamint a határőrizet megszervezésére a székesfehérvári 2. és a szombathelyi 3. honvéd kerületeknél (1945. május-június).

A Honvédelmi Minisztérium 1945. I. 31-én kiadott rendelete alapján megalakultak a honvéd kerületparancsnokságok a szovjet csapatok által elfoglalt és a hadművelati záróvonal által határolt térségen kívül eső területeken. A szegedi 5. honvéd kerület parancsnoksága — ÖRLEY Zoltán alezredes vezetésével — lényegében már februárban elkezdte tevékenységét. 1945. II. 23-án átirattal fordult a főispáni hivatalhoz a megalakítandó őrs- és karhatalmi alakulatok felszerelése és felfegyverzése tárgyában.¹²

Később a kerület-parancsnokság figyelme a Németország elleni háborúra szerveződő hadosztályok felé fordult. A toborzás és az alegységek szervezése kötötte le az idejét. Mégsem tudták időre, hadrafogható állapotba hozni az 5. hadosztályt. Ennek az oka természetesen nem csak a kerület-parancsnokság volt. A határőrség létrehozására vonatkozó rendelet csak késve, 1945. III. 19-én érkezett meg az 5. honvéd kerülethez. A kerület-parancsnok ekkor jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak a határszakasz lezárására, a 15-19. portyázó századok 1945. III. 27-ig történő felállítására vonatkozó tervezetét.¹³

Határidőig a portyázó századoknak és őrsöknek csak egy részét sikerült létrehozni. A határ őrzése és a helyi határforgalom ellenőrzése azonban az 5. honvéd kerület területén jóval előbb, már 1945 első napjaiban elkezdődött, ha nem is a honvéd határőrség, hanem az akkor működő polgárőrség és rendőrség kezdeményezésére. Ezek a szervezetek nemcsak a közbiztonságot védték, hanem igyekeztek megakadályozni a határ illegális átlépését, továbbra is ellenőrizték a folyamatosan kialakuló határforgalmat. Ekkor még nem beszélhetünk egységes és szakszerű határőrizetről és határforgalom-ellenőrzésről, bár azon állítás sem helytálló, hogy Makótól a Dunáig nyitott volt a déli határszakasz. Azért alakult így a határ őrzete, mert a kormányintézkedések lassan jutottak el a végrehajtókhoz, és a helyi szervezetek központi utasítások hiányában maguk keresték a megoldást. Arról sem szabad elfelejtkezni, hogy az ország területének egy része még hadművelati terület, illetve a Dunántúlon a kemény harcokat vívó szovjet csapatok hadtáptérületét alkotta.

A nehézségek ellenére a kerület-parancsnokság márciusban elkezdte az egységes határőrizeti rendszer létrehozását.¹⁴

Az egységes határőrizeti rendszer létrehozása során a rendőrség nem csupán a fegyverkészleteket adta át, hanem megszüntette a határ mentén elhelyezett rendőr őrsöket is. Ez a szervezeti változás lehetővé tette a mélységben lévő rendőr őrsök megerősítését és az egységes határőrizet létrehozását.¹⁵

A szervezőmunka eredményeként az 5. honvéd kerület egész határszakaszán április végére már létrejött a határőrizeti rendszer. A kerület-parancsnok 1945. IV. 25-én már jelentette, hogy a 15., 16., 17., 18. és 19. határportyázó századok működési területükön megkezdték az államhatár őrzését.¹⁶

A kerület-parancsnokság május 21-ei létszámadatai pedig azt mutatják, hogy a portyázó századok elérték rendszeresített létszámukat. 19. század létszáma a kimutatás szerint jóval alacsonyabb volt a többinél. Ennek nyilvánvalóan az lehetett az oka, hogy a hitleri Németország elleni harcra szervezett 5. hadosztály létszámhiányának pótlására több háterszági alegység így a 19. határportyázó század személyi állományát is igénybe vették.¹⁷ A kerület-parancsnokság később — a többi alegység terhére — kisebb létszámmal újból létrehozta a 19. századot.

Az egyre erősödő csempészés sürgette a határőrizet szervezeti megerősítését, egységes irányítását.¹⁸

A szegedi 5. honvéd kerületnél 1945. április végére befejeződött a határőrizet megszervezése. A kerület-parancsnok április havi összefoglalójában jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy a Makótól a Dunáig terjedő határszakaszt 5 határportyázó századdal és 27 határvadász őrszel őrzi.¹⁹

A debreceni 6. honvéd kerület-parancsnokság területén számos tényező segítette és nehezítette a határőrizet megszervezését. A kerület-parancsnokság debreceni elhelyezése biztosította a jó és közvetlen kapcsolatot a honvédelmi tárcával. A hadosztályok szervezése azonban, amely éppen a kerület működési területén folyt a legaktívabban, negatívan befolyásolta a személyi és anyagi ellátottságot.

A Honvédelmi Minisztérium szervezési osztályán a határőrség felállítására vonatkozó rendeletet kidolgozó kis tiszti csoport tette meg az első lépéseket a 6. honvéd kerület határőrizetének megszervezésére, közvetlenül a rendelet kiadása után.

A kerület vezérkari főnöke 1945. III. 19-én a határvadász portyázó századok alakításáról tett jelentést.²⁰

Az addig nyitott határ lezárása nem ment könnyen; a lakosság megszokta az ellenőrzés nélküli forgalmat. Márciusban sok bonyodalom keletkezett a szomszédos román királyi határőrséggel és az ukrán milíciával is. A területi szovjet parancsnokságok segítségével azonban rövidesen kialakult az együttműködés.²¹

A 6. honvéd hadosztály személyi állományát mielőbbi feltöltése érdekében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. IV. 3-án utasítást adott a 6. honvéd kerület-parancsnokság alárendeltségébe tartozó 20. és 21. határvadász portyázó századok feloszlására és személyi állományuk beosztására a 6. hadosztályba.²² Ezzel a 20. és 21. századok szakaszán átmenetileg ismét nyitottá vált a határ. Néhány hét után azonban, a kerület másik három századának személyi állományával zárták le a nyitott határszakaszokat. A két elvonult századot csak május közepére pótolták. 1945 május végére megszilárdult a határőrizet, ezt tükrözi a kerület létszám jelentése is. A kerület-parancsnokság alárendeltségébe tartozó 5 határvadász század személyi állománya összesen 930 főt tett ki.²³

Ez a létszám már biztosította a 6. kerület előtt álló határőrizeti feladatok eredményes végrehajtását.

A miskolci 7. honvédkerület már a kerületek megszervezésére kiadott rendelet megjelenése után néhány nappal, 1945 február első napjaiban megkezdte működését. Először az Urak utcai vámőr lakatanyában, majd a Csaba utcai kapunál helyezték el. Előbb a kerület törzse, utána a különböző őralakulatok jöttek létre. A viszonylag gyors és eredményes szervezést elősegítette, hogy az új magyar hadseregbe beolvadtak az északi határszakasz partizáncsoportjai és a MOKAN KOMITÉ nevű ellenállási csoport harcosai.

A határőrség megalakítására vonatkozó rendelet megjelenése után a kerületparancsnokság az őrszázadok terhére őrségeket vezényelt a határon átvezető utak ellenőrzésére.

A 7. honvéd önálló őrszázalój, a 72. önálló őrszázad és a 71. honvéd önálló őrszázad 1945 március elején lényegében határőrizeti szolgálatot látott el.²⁴

A határőrizeti alegységek megszervezése a 7. honvéd kerületnél is párhuzamosan folyt. 1945 májusa után, amikor az északi határszakaszon fokozódott a csempészés és a bandatevékenység, az addig ott „meghúzódo” tisztek és tiszthelyettesek már igyekeztek a „nyugalmasabb” helyek felé.

Személyi összetételüket tekintve — talán a pécsi kerületet kivéve — sehol sem különböztek egymástól a határvadász őrsök oly mértékben, mint a miskolci honvéd kerületnél. A legtöbb helyen a régi magyar hadsereg hivatásos tisztjei és tiszthelyettesei voltak többségben, néhány határvadász őrsön még egyes legénységi helyekre is hivatásos tiszthelyetteseket osztottak be. Számos helyen volt csendőrök is szolgálatot teljesítettek.

1945 áprilisára lezárták a 7. honvéd kerület határszakaszát is. 1945 március végén már határvadász őrsök működtek Zemplén, Agárd, Ricse, Pácin, Karos, Sátoraljaújhely, Vilyvitány, Pusztafalu és Hollóháza községekben. Igaz azonban, hogy a határvadász őrsök létszáma még csak 5-10 fő között mozgott. A kerület-parancsnok 1945. V. 26-ai helyzetjelentése szerint a portyázó századok létszáma már elegendő volt a határőrizeti feladatok ellátására. A 25. határvadász portyázó század 248 főt, a 26. határvadász portyázó század 245 főt, a 27. határvadász portyázó század 201 főt tett ki.

A létszámgondok tehát viszonylag hamar megoldódtak. 1945. IV. 5-én a honvédelmi miniszter úgy nyilatkozott a Néplapnak, hogy Borsod megyében a tervezett létszám háromszorosa jelentkezett az új magyar hadseregbe. A nyilatkozat értékét azonban lerontotta az a tény, hogy a tervezett alakulatok felállítása — főleg a frontra indulóké — lassan haladt vagy elmaradt. Április végére — legalábbis a határőr csapatoknál — a létszámot feltöltötték, a fegyverzet és a felszerelés hiánya azonban akadályozta a határőrizeti feladatok ellátását. A 25. portyázó század összesen 38 puskával, 2 golyósóróval és 1 pisztollyal rendelkezett.²⁵

Nyárra a miskolci 7. honvéd kerületnél is megteremtődtek a viszonylag normális határőrizet feltételei. Létrejöttek az határvadász őrsők és a határvadász portyázó századok, megkapták fegyverzetüket és felszerelésüket, amely szegényes volt ugyan, mégis biztosította a harc feltételeit a fokozódó csempészet és banditizmus ellen,

A pécsi 4. honvéd és a budapesti 1. honvéd kerületek területén is történtek kísérletek a határőrizet létrehozására, de a hadműveleti záróvonal miatt ez gyakorlatilag többnyire csak a tervek kidolgozásáig jutott el. A székesfehérvári 2. és a szombathelyi 3. honvéd kerületeknél a szervezés csak a háború befejezése után kezdődhetett meg, A határőrizet kialakítására számos helyi kezdeményezés is történt, ezek azonban csak kísérletek maradtak, amelyek előzményül szolgáltak a határőrizet megszervezéséhez.

A pécsi 4. honvéd kerületben az események másképp alakultak, mint az ország más területein. A Dunántúl déli részét a szovjet erők már 1944 novemberében elfoglalták, itt a helyzet gyorsan normalizálódott. Dr. BOROSS István Baranya megye első főispánja szerint az előnyomuló szovjet csapatokat Pécs város képviselői fogadták. A városba bevonuló szovjet hadosztály parancsnoka, ZAVJALOV ezredes a Nádor szállóban beszélte meg az együttműködés teendőit a városi vezetőkkel.²⁶

Szinte napok alatt megkezdték tevékenységüket a pártok, megindult a gazdasági élet. A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormányban azonban nem lehetett folyamatos összeköttetést biztosítani, a kapcsolat csak esetleges volt, a helyi politika azonban mégsem tért el az Ideiglenes Nemzeti Kormány irányvonalától.

Baranyában is azonnal megindult az önkéntesek toborzása az új magyar hadseregbe; egy hadosztály felállítását tervezték. A toborzási felhívás megjelenése és a honvédelmi tárca a kerületi parancsnokságok felállítására vonatkozó rendeletének kiadása után hivatalosan is megalakították a 4. honvéd kerületparancsnokságot, amelynek élére a Honvédelmi Minisztérium 1945. I. 31-ével MAROSY alezredest nevezte ki.²⁷

Az német balkáni hadseregcsoport támadása megzavarta a kerület-parancsnokság tevékenységét, ezért a szervező munka az alakulatok tényleges felállításáig nem jutott el.²⁸

A német támadás miatt a Honvédelmi Minisztérium 1945. III. 10-én a hadműveleti záróvonaltól nyugatra leállította a toborzást, és a kerület-parancsnokság is áttelepült Pécsről Bácsalmásra.

A drávai hadműveletek befejezése után a szovjet, jugoszláv és bolgár egységek elvonultak, és bekapcsolódtak a nyugat-dunántúli és horvátországi hadműveletekbe. Csak a területi szovjet parancsnokságok maradtak itt. 1945 áprilisában-májusában megromlott a határvidék közbiztonsági helyzete. A Dráva mentén csempészek és fegyveres csoportok garázdálkodtak. A lakosság és a főispán is sürgette a határ őrizetének megszervezését.²⁹

A pécsi szovjet területi parancsnokság ugyancsak jelezte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a határvidéki helyzetet. A határhelyzet felülvizsgálatával határőrség felállításával kapcsolatos problémák megvitatása céljából május végén magasrangú szovjet tisztekből álló bizottság a érkezett Pécsre. Ekkor született meg azon határozat, mely szerint a 4. honvéd kerület-parancsnokság haladéktalanul felállítani tartozik a határportyázó századokat és határőr őrsöket, elsősorban a Siklóstól és Villánytól délre eső határszakaszon. Az őrsöket lehetőleg azokon a helyeken kellett felállítani, ahol a trianoni határ idején is működtek. Az őrsők létszámát úgy állapították meg, hogy az őrzésükre bízott határszakasz kilométereire lehetőleg egy-egy határvadász essen. A feladat végrehajtásáért a kerület-parancsnokság GÁLOS Ödön ezredest a honvéd kerület határszolgálati vezetőjét, MAKAY Ferenc alezredest és BAKONYI Árpád kiegészítő parancsnokot tették felelőssé.³⁰

A Honvédelmi Minisztérium 1945. V. 2-ai rendelete nyomán a kerület-parancsnokságot visszahelelyezték Pécsre.³¹ Most már gyorsan felállították a kerület területén a határőrizeti alegységeket, és ezáltal lezártak a nyitott határt. A kerület-parancsnok első összefoglaló jelentése már a tevékenykedő berzencei 11., a barcsi 12., a siklósi 13. és a villányi 14. portyázó század működését jelentette. A századok létszáma 6-8 tisz, 10-17 tiszthelyettes, 6-8 tisztes és 30-40 honvéd volt.³²

1945 nyarára a pécsi 4. honvéd kerület egész határszakaszán kialakult a határőrizet rendszere, a határportyázó századok és őrsők nap mint nap vívták kemény harcukat az egyre növekvő, gyakran fel-fegyverzett csempészbándák ellen.

A budapesti 1. honvéd kerületnél a német ellentámadások miatt sokban hasonló volt a helyzet a pécsihez. Amikor 1945. I. 31-én megjelent a Honvédelmi Minisztérium rendelete a honvéd kerületek felállítására, Budapest területén még harcok folytak. A kerület-parancsnokság felállítására meg viszonylag hosszú ideig nem volt lehetőség. Az új magyar hadsereg több szervezete, illetve alakulata is Budapesten tartózkodott ugyan átmenetileg: a Budai önkéntes Ezred, a Budai Magyar Parancsnokság

és a zárt kötelékben átállt 72. határvadász műszaki zászlóalj, de az 1. honvéd kerület-parancsnokság Szolnokon kezdte el tevékenységét.³³

A hadműveleti záróvonal miatt vontatottan haladt a határőrizeti alegységek megszervezése is a honvéd kerület határszakaszán. A fokozódó csempésztevékenység és a közbiztonság romlása miatt a helyi közigazgatási szervezetek már márciusban őrseket szerveztek a lakosságból a határ több pontjára. Ezeket legtöbbször volt határvadászok vezettek. 1945 áprilisában a kerület-parancsnokság elkezdte a portyázó századok keretének a megszervezését, de ezek a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyének hiányában még nem láttak el tényleges határőrizeti szolgálatot.³⁴

A Budapestre települt 1. honvéd kerület parancsnoka 1945. V. 22-ei helyzetjelentésében már a határőrség aktív tevékenységéről számolt be.³⁵

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság számára 1945. VI. 4-én készített vázlat már azt bizonyítja, hogy az 1. honvéd kerület teljes határszakaszán megkezdte tevékenységét az új magyar hadsereg határőrsége.³⁶

A székesfehérvári 2. és a szombathelyi 3. honvéd kerület területen csak a háború után, 1945 júniusában került sor a határőrizet megszervezésére és ezáltal a nyugati határ lezárására. Mindez kapcsolódott az új magyar hadsereg hadosztályainak a szervezéséhez, és ez a kapcsolat a 2. és a 3. kerület viszonylatában talán még szorosabb volt, mint más határszakaszokon. Kimutatható számos határőrizeti alegység útja a frontra induló hadosztályokba, majd személyi állományuk visszatérése a háború befejezése után a határőrség, elsősorban a nyugati határszakasz portyázó századaihoz, őrseihez.

A frontra induló hadosztályok kiegészítésére határvadász alegységeket is igénybe vettek. A Budapesten átállt 72. határvadász műszaki zászlóaljat a 6. hadosztályba sorolták be annak műszaki zászlóaljaként. A Honvédelmi Minisztérium vezetői nem pótolták időben a 6. hadosztály személyi állományának hiányait. Végül 1945. IV. 3-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasítást adott arra, hogy a debreceni 6. honvéd kerület-parancsnokság alárendeltségében levő 20. és 21. határportyázó századot sorolják be az elsőnek elvonuló 6. hadosztályba. Így kerültek a biharugrai és nagylétei határvadászok az új magyar hadsereg katonáiként Ausztriába.

1945. III. 1-jén, Jászberényben indult meg az 1. hadosztály szervezése. Ebbe a hadosztályba sorolták be az akkor 2500 fős létszámú Budai Önkéntes Ezredet, belőle alakult meg a hadosztály 1. gyalogezrede, részben az 1. tüzérezrede és az 1. híradó század. A budai harcokban részt vett határvadászok és határvédelmi műszakiak az 1. hadosztály harcosai lettek.

Az 5. hadosztály szervezése csak 1945 április első hetében gyorsult meg, mert ekkor adta át a szovjet parancsnokság az új magyar hadseregnek a régi hadsereg 24. hadosztályát, amely Szlovákiában fordult szembe a nemetekkel, és harcolva csatlakozott a szovjet csapatokhoz.³⁷ 1945. IV. 20-án megérkezett Hajmáskérre az 5. hadosztály székhelyére a gyulai 19. határvadász portyázó század is, hogy rövidesen a frontra induljon. Az 5. hadosztály szervezése azonban a háború végéig még nem fejeződött be, így ez a hadosztály már nem jutott ki Ausztriába. Állományából jött létre később a nyugati határszakasz határőrizete.

Az 1. és a 6. hadosztály katonái 1945 április végén már osztrák földön voltak. Az 1. magyar hadosztály a 3. Ukrán Front 26. hadseregének, a 6. magyar hadosztály pedig a 3. Ukrán Front 27. hadseregének kötelékében tevékenykedett.³⁸ A különböző bandák ellen mindkét magyar hadosztály csapatai számos tisztogató akciót valósított meg.³⁹

Szergej Georgievics TROFIMENKO vezérezredes, a 27. szovjet hadsereg parancsnoka többször is parancsot adott a 6. magyar hadosztály alakulatainak a front mögötti területeken garázdálkodó bandák szétverésére. A magyar katonák eredményesen harcoltak. Az egyik hadosztály-parancsnoki parancsban olvasható, hogy SZADOVAI Mihály szakaszvezető dicséretben részesült, mert „... a banditák kézre kerítésénél nagy ügybuzgalomról és ügyességről tett tanúbizonyságot, sőt azok egyik vezetőjét az ő közreműködésével sikerült elfogni.”⁴⁰

A hadosztály szakszerűen látta el biztosítási feladatait. Lényegében a nyugati magyar határvidék előterében tevékenykedett. Biztosító feladataikat álló- és mozgójárőrök vezénnyelésével, az utak ellenőrzésével és a fontosabb objektumok őrzésével valósították meg. A hadműveleti terület rendjének biztosítása fontos harci feladat volt.

A háború befejezését követő hónapokban került sor az osztrák-magyar határ lezárására, 4 portyázó századdal, 29 őrssel. A soproni, a szombathelyi, a szentgotthárdi és a lenti portyázó századot a Hajmáskéren állomásozó 5. hadosztály állományából állították fel, működésüket 1945 június második felében kezdték meg.⁴¹

Amikor 1945. V. 22-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyt adott a székesfehérvári 2. és a szombathelyi 3. honvéd kerületek működésére, a hadműveleti záróvonalról keletre már hónapokkal

korábban felállított kerülettörzsek elindultak állomáshelyükre, és az előzőleg kidolgozott tervek alapján megkezdték a kerületparancsnokságok, a kiegészítő és a határőrizeti alegységek megszervezését.⁴²

Először a helyi közigazgatási hatóságok által szervezett és már működő őralakulatokkal, majd a felosztott 5. hadosztály személyi állományával egészítették ki soraikat.

A magyar honvédség helyzete 1945-1947 között és a határőrség 1946. évi átszervezése, valamint tevékenysége 1949 végéig

Magyarország bel- és külpolitikai életének valamennyi eseménye közvetve, vagy közvetlenül érintette a hadsereg és ezen belül a határőr csapatok helyzetét és tevékenységét.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1946. III. 6-án határozatot hozott a hadsereg átszervezésére és létszámának csökkentésére. Ez voltaképpen kettős célt szolgált. Egyrészt valóban jelentős terheket vett le az államról, másrészt a csökkentés lehetőséget teremtett arra, hogy a hadseregből eltávolítsák a „régí” tiszteket és tábormokokat. Az átszervezés részeként alakult ki a határőrség új szervezete is, amely biztosította a kommunista vezetést, valamint az erőknél és az eszközöknél az akkori feladatok szerinti csoportosítását.

Az Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága a párt katonapolitikájának végrehajtására és a hadseregben folyó pártmunka közvetlen irányítására Katonai Bizottságot hozott létre. A bizottság tagjai a hadsereg — ezen belül a határőrség — vezető beosztásban lévő kommunista tisztjei lettek. A Politikai Bizottság 1946. IV. 25-ei ülésén meghatározta a kommunista párt álláspontját a főbb katonapolitikai kérdésekben. Javasolta, hogy a hadsereget 15 ezer fővel tartsák fenn, valamint hogy a párt a hadseregben belül is működjen együtt a szociáldemokrata párttal. Állást foglalt arról is, hogy a békeszerződésben 40 000 főben határozzák meg az engedélyezendő hadsereg létszámát. Megbízta PÁLFFY Györgyöt, hogy készítsen javaslatot a Katonai Bizottság számára a hadseregben végzendő pártmunka javítására.⁴³

Az átszervezést követően erősödött a kommunista párt befolyása. A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére mintegy félszáz volt partizánt és pártaktivistát tiszti és tábormoki rendfokozatba léptettek elő, egy részüket pedig hivatásos állományba is vették. Ekkor lett tábormok PÁLFFY György, SÓLYOM László és ILLY Gusztáv, tartalékos tábormok dr. MÜNNICH Ferenc, NÓGRÁDI Sándor és RÉVÉSZ Géza.⁴⁴

1946 tavaszán nevezték ki tisztté és vették hivatásos állományba a tisztesi és tiszthelyettesi rendfokozatú nevelőtisztek egy részét, akik közül sokan a határőrséghez kerültek.⁴⁵

A legjelentősebb tényező a hadsereg helyzetében 1946-1947-ben a tábormoki és a tiszti állomány összetételének megváltoztatása volt, ami növelte a kommunista párt befolyását.⁴⁶

A határőrizetet közvetlenül befolyásoló tényezőket vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy 1946 tavaszára a határőrség szervezete, összetétele és létszáma tekintetében már nem felelt meg a rá váró feladatoknak. A határőrség egy éves tevékenysége során már keletkezett annyi tapasztalat, hogy az elmúlt időszakot mérlegre lehessen tenni. Igaz, 1946 elején még csak a Dunától keletre fekvő határszakaszokon beszélhetünk egy éves tevékenységről, mert a dunántúli határszakaszokon — s így a legfontosabb nyugati határon is — alig több mint fél éve kezdődött csak el a rendszeres és szervezett határőrizeti tevékenység.

A tömegessé váló csempészás, a fegyveres bandák garázdálkodása, a nyugatra menekültek visszazönlése már 1945 nyarán fokozódó nehézségeket okozott, 1946 tavaszára pedig bebizonyosodott, hogy a határőrség meglévő szervezetével nem tudja megoldani a feladatait. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság munkatársai állandóan figyelemmel kísérték a magyar határőrizet fejlődését, s közölték észrevételeiket a kormánnyal és a Honvédelmi Minisztériummal. A honvédelmi tárca vezetőit rendszeresen beszámoltatták az általuk jóváhagyott intézkedések végrehajtásáról. Nem egyszer élesen vetették fel a hiányosságokat. Számos dokumentum bizonyítja, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság több alkalommal sürgette, támogatta a határőrizet megerősítését.⁴⁷

A nyugati határszakaszra nehezedő nyomás egyre fokozódott. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselői látták, hogy a rendkívüli nehézségek között tevékenykedő határvadász alakulatok egyre nehezebben tudnak eleget tenni a megnövekedett feladatoknak. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szorgalmazta a határvadász őrsők sűrítését a főirányokban, a portyázások hatékonyabbá tételét, más szervezetek bevonását a határ őrzésébe és a meginduló határforgalom ellenőrzésébe, valamint a határrend fenntartásába.⁴⁸

Összességében 1946 elején a határőrizetben több fő probléma jelentkezett:

1. Egyre jobban érződött a határőrség egységes, centralizált vezetésének hiánya. A honvéd kerületek személyi és szervezeti okok miatt nem voltak képesek a határőrizeti alegységek folyamatos irányítására.

2. Az egylépcsős határőrizeti rendszer, a tartalékok hiánya nem tette lehetővé az erővel és eszközökkel való manőverezést. A határőrség nem volt képes gyorsan reagálni a határeseményekre, a határzáraknál, razziáknál gyors átcsoportosítást létrehozni.

3. Nem utolsósorban gátolta a határőrség eredményesebb tevékenységét a tiszti és legénységi állomány kedvezőtlen összetétele. A kulcsbeosztásnak számító „kerület határszolgálat-vezető” beosztás gyakran hónapokig betöltetlen volt, vagy szakmailag alkalmatlan törzstisztek töltötték be. Nagy gondot okozott, hogy még 1945 végén is szolgáltak idős korosztályú katonák, akik végigharcolták a második világháborút.

4. A szűkre szabott létszám, az anyagi és fegyverzeti hiányok, a gépkocsik és a híradóeszközök hiánya ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolta a határőr csapatok tevékenységét.

Mindezen negatív tényezők mellett egyértelműen meg kell állapítani, hogy a határőrség fennállásának első évében is fontos feladatot látott el. Személyi állománya a rendkívül kedvezőtlen körülmények között hősi harcot vívott a csempészekkel és a fegyveres bandákkal. 1945 végére azonban szükségessé vált az átszervezése, megerősítése, hogy eleget tudjon tenni a rá háruló feladatoknak.

A szervezés alapvető elve az volt, hogy megtartva a határőrségnél eddig is bevált tiszteket, a hadosztályoktól és a kerületektől határszolgálatra alkalmas tisztek átvezénylésével kell a megnövekedett számú parancsnoki helyeket feltölteni. A legénység kiválogatásánál is azt igyekeztek érvényesíteni, hogy főleg a szolgálatot teljesítő fiatalabb korosztályok kerüljenek a határőrséghez.

A határőrséget ütőképes katonai erővé kellett tenni, minden egyebet ennek rendelték alá a szervezés irányítói.

1946. III. 11-én PÁLFFY György ezredes aláírásával megjelent a határ vadász alakulatok átszervezése, megerősítése és alárendelése tárgyában a Honvédelmi Minisztérium rendelete. A rendelet szerint az átszervezés folyamán az 1-7. honvéd kerületektől kerületenként 16 tiszteket és 32 főnyi legénységet, az 1. hadosztálytól 80 tiszteket és 2231 főnyi legénységet, a 6. hadosztálytól 81 tiszteket és 2232 főnyi legénységet vezényeltek át a határőrséghez.⁴⁹

A határőrség átszervezésére vonatkozó, 1946. III. 11-én kiadott rendeletet nagyon igényesen dolgozták ki. A rendelet egy hadművelleti terv pontosságával tartalmazta az elvi, szervezeti és végrehajtási feladatokat. Az átszervezés teljes befejezését 1946. III. 25-én 12 órában szabta meg. Teljes részletességgel meghatározta a 14 nap feladatait, megjelölte a hadosztályoktól a személyi kiegészítés indításának óráját, a menetvonalat, az anyagi-technikai biztosítást, az egyéni felszerelést, a málházást, a fegyverzet- és lőszer-javadalmazást, a határ vadász zászlóalj felállításának ütemét, a határszolgálat megkezdését. A jó előkészítésnek és a mesteri szervezettségnek köszönhetően az új szervezet felállítását megvalósító átszervezés lényegében minden zavaró körülmény nélkül történt meg.

Az 1947. augusztusi választásokkal kezdődő, majd 1948 nyarán a két munkáspárt egyesülésével folytatódó és az 1949. évi népköztársasági alkotmány kiadásával záruló időszak nemcsak az ország és a társadalom, hanem a hadsereg és ezen belül a határőrség fejlődésében is új helyzetet teremtett. A hatalom egyértelműen és osztatlanul a kommunista párt kezébe került. A határőrségen talán nem volt annyira látványos a fordulat, mivel annak kommunista irányítása az 1946. évi átszervezéstől egyre erősödött. A kommunista párt katonapolitikai elképzeléseinek megfelelően a politikai vonatkozásban a határőrség megelőzte a hadsereg más részeit.

1948. III. 15-én a határőrség vezetésében változás történt. PÁLFFY György altábornagyot a honvédség főfelügyelőjévé nevezték ki, ezért a határőrség főparancsnoka beosztást átadta SZALVAY Mihály vezérőrnagynak.

A már szolgálatot teljesítő sorállományból és a tiszthelyettesek közül ebben az időben számosan jelentkeztek a Honvéd Kossuth Akadémiára, a 3 illetve 2 évesre tervezett tisztképzésre. A képzési idő lerövidítésével, 1949-ben avatott tisztek — köztük politikai tisztek — sokan visszakerültek a határőr alakulatokhoz.

Az 1948. IV. 15-én érvénybe lépett „Pilis” fedőnevű hadrend, amely azonban nem érintette a határőrség szervezetét és létszámát. A határőrizet erejét változatlanul 15 zászlóalj alkotta, 7795 fős létszámmal. A szervezet 1949 végéig nem is változott, de az 1948. X. 1-én hatályba lépett „Pilis II.” hadrend 4 000 fővel növelte a határőr csapatok létszámát. Ez lehetővé tette, hogy 1948 őszén minden zászlóaljhoz egy kiképző századot szervezzenek, ami nemcsak a folyamatos kiképzést biztosította, hanem manővertartalékot is jelentett a nagyobb határmenti akcióknál, és karhatalmi tartalékként is szerepelt.

A határőr csapatok kiképzése az 1946. évi átszervezés után kialakított formában folyt, 1949 végéig. Az alapvető kiképzési anyag az 1946. V. 19-én bevezetett „Határszolgálati utasítás” (Tervezet) és annak 1.sz. melléklete, a „Fegyverhasználat” volt. A két oktatási anyag elveiben és tartalmában megegyezett a régebbi határőrizeti szabályzatokkal („Határszolgálati utasítás”, 1925; BULBUK Emil: „Határszolgálat”, 1930, BULBUK Emil: „Határőrjárőr”, 1935.)⁵⁰ lényegében azok átdolgozott, módosított változatainak tekinthető.

Határőrizeti, karhatalmi és egyéb feladatainak ellátása mellett a határőrség gyakran segített a lakosságnak is. A helyi szervezetek felkérésére a határvasútszolgálat közreműködött iskola- és óvodaépítésben, tűzoltásban és árvízvédelmi munkákban, továbbá segítették a rendőrség munkáját a közbiztonság erősítésében.

A magyar határőrség 1950-1957

Magyarország 1950-1956 közötti történelmét olyan sajátos nemzetközi és belpolitikai körülmények alakították, amelyek mélyreható változásokat eredményeztek a határőrség jellegében, szervezetében is.

A második világháború győztes szövetségeseinek gyümölcsöző együttműködése az 1945. év második felével kezdődően nemcsak felbomlott, de éles szembefordulás következett be az Amerikai Egyesült Államok és nyugat-európai szövetségesei, illetve a Szovjetunió és a hatalmi szférájába tartozó országok között. Az okok összetett rendszeréből kiemelkedik a Szovjetunió az a törekvése, hogy győzelmeit továbbfejlesztve a világ más térségeibe is exportálja a szocialista forradalmat, kitörve ezzel korábbi elszigeteltségéből. A vizsgált időszakban ezt elsősorban Európa és Ázsia azon térségeiben tudta megvalósítani, ahol ideológiai-politikai szövetségeseket talált, s ahol katonai jelenlétével nyomatékot tudott adni szövetségesei számára a politikai hatalom megragadására irányuló törekvésükhöz.

A tőkés világrendszer vezető hatalmai idegenkedve figyelték ezt az új terjeszkedést, és politikai, gazdasági, diplomáciai nyomással, később katonai erőknél a „szovjet blokk” periferiáin való állomásoztatásával igyekeztek útját állni. Ez viszont a Szovjetunióban és a befolyása alá tartozó országokban a fenyegetettség, időnként a közvetlen katonai agresszió veszélyének érzetét keltette, amit tovább fokozott az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetének (NATO) létrehozása 1949 áprilisában, hiszen ennek tagállamai, támaszpontjai szinte körülfogták őket.

A másik ilyen, történelmünket befolyásoló nemzetközi körülmény a nemzetközi kommunista mozgalmon belül bekövetkezett szakadás volt, ami a Szovjetunió és a mögé felsorakozott országok, valamint a szovjet vezető szerepet tagadó Jugoszlávia között állt elő. Magyarország mint szomszédos állam közvetlenül volt érintve a viszony megromlásában, részese volt a Jugoszlávia elleni diszkriminatív lépéseknek. Határőrizetének rendszerét ennek szellemében alakította ki, súlypontját a déli határszakaszon helyezte.⁵¹

1953-tól azonban a két ország kapcsolata kimozdult a holtpontról, s ha még távoli volt is a jó határmenti viszony, egymás katonai fenyegetésétől már nem tartottak.⁵²

1955-ben azonban Ausztria egy négyhatalmi egyezmény eredményeként visszanyerte függetlenségét. A megszállók, köztük a szovjet csapatok is kivonultak a semlegessé váló országból. A következő világháborút elkerülhetetlennek vélő sztálinista magyar vezetők ettől kezdve Ausztriában látták megtestesülni az imperializmus közvetlen fenyegetésének veszélyét, s 1955-1956-ban a határőrizet súlypontját a déli határszakaszról a nyugatra helyezték át.

Ezek a külső körülmények hatottak a kommunista vezetésre, amely 1948-1949-ben Magyarországon magához ragadta a politikai hatalmat, s abból — politikai ellenfelei után — a saját korábbi szövetségeseit is kiszorította. A sztálini elvektől áthatva készült az új, elkerülhetetlen világháborúra, s közben harcolt az osztályellenséggel a világpolitikában, a nemzetközi kommunista mozgalomban, a magyar társadalmon, sőt a magyar kommunista párton belül is. Bizalmatlanság uralkodott a társadalmi élet minden területén, kivéve egyet: a feltétlen, őszinte magyar-szovjet barátságot. Fokozatosan mindenben kötelezővé vált a szovjet példa másolása, s ez nyomta rá bélyegét a magyar határőrizetre is az adott időszakban.

A világháború után a magyar határőrizet, a két világháború közötti formát követve, a honvédség rendszerében szerveződött újjá, attól azonban nemcsak szervezetében, de politikai funkciójában is lényegesen eltért. A kommunista párt nagy figyelmet fordított arra, hogy tagjai még nagyobb arányban kerüljenek be a határőrség vezetésébe, mint a honvédség más alakulatainál, ezzel biztosítva a határőrök elkötelezettségét, hűségét.

A nemzetközi helyzet éleződése, de mindenekelőtt a Jugoszláviával való viszony megromlása, ezen a határszakaszon megszoruló illegális határátlépések és provokációk miatt — a honvédség

széles körű átszervezésének részeként⁵³ — 1949 tavaszán, majd őszén nagyszabású erőátcsoportosításokat és szervezeti változtatásokat hajtottak végre. Ezek során növelték a határőrség létszámát⁵⁴ differenciálták az alegységek állománytábláját. Míg más viszonylatokban a határőrizet rendszere egy lépcsős volt, az osztrák határszakaszon két, a jugoszlávon három lépcsőből állót hoztak létre a századok és zászlóalj felállításával.

A baloldali pártok által támogatott kommunista párt kezdettől fogva olyan rendőri-karhatalmi szervezet létrehozására törekedett, amelyre döntő befolyással van, s amelyet így eszközként használhat fel politikai ellenfeleivel szemben. Ezt a Magyar Állami Rendőrség Államvédelmi Osztályában sikerült kialakítania. Ebből hamarosan létrehozta a Belügyminisztérium egyik közvetlen szervezetét, a BM Államvédelmi Hatóságot⁵⁵, amelynek olyan széles volt a jogköre, hogy a minisztériumon belül mint „állam az államban” működhetett.⁵⁶ Az államvédelmi szervezet felügyelete alá helyezték az államrendőrség határ-, folyam- és légiközlekedési rendészeti hatóságait, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságot és az útlevél alosztályt is. A magyar proletárdiktatúra vezetői azonban ezt is kevésnek találták a teljes hatalom biztosításához, politikai ellenfelek felszámolásához, féken tartásához. A miniszteriális ellenőrzéstől független, kizárólag a legfelső pártvezetők közvetlen irányítása alatt álló, országos főhatóságként működő belső karhatalmi erő létrehozására törekedtek, s ehhez a Szovjetunió már kipróbált gyakorlatát másolták le.

1950. I. 1-jétől leválasztották a BM ÁVH-t a Belügyminisztérium, a Határőrséget és a katonai elhárítást pedig a Honvédelmi Minisztérium szervezetéről, és belőlük önálló szervezetként hozták létre az Államvédelmi Hatóságot.⁵⁷

A határőrség átalárendelésének szükségességét a HM 1949. XII. 30-án kelt 17.sz. napiparancsa és az ÁVH vezetőjének ugyanakkor kelt parancsa⁵⁸ csupán nagy vonalakban indokolta. Az átadást azonban felszínesen és igen gyorsan hajtottak végre.

A határőrség vezetői csak 1949 végén kaptak tájékoztatást arról, hogy a határőrség kikerül a honvédség kötelékéből és az újjászervezett ÁVH-hoz fog tartozni. Államvédelmi tisztekből álló bizottság az átadás előtti napokban formálisan vizsgálódott a határőrség parancsnokságán, majd átvették a szervezetet és a felette való intézkedés jogát. Rövid időn belül eltávolítottak a határőrség összes honvéd vezetőjét, és helyettük államvédelmi tiszteket neveztek ki.⁵⁹ Az 1950. év során a tiszti, tiszthelyettesi állomány jelentős részének kicserélésével tették megbízhatóbbá a szervezetet.⁶⁰

Csekély szakismeretük miatt az új vezetők erőteljesen támaszkodtak a különböző szintű parancsnokságokon ekkor már tevékenykedő szovjet határőr tanácsadók véleményére. 1951. II. 1-jével a határőrség átvette a volt határrendőrség feladatainak, állományának és eszközeinek nagy részét. Ezzel még hangsúlyozottabbá vált a határőrizeti feladatkör politikai tartalma.

Az ÁVH vezetőjének 041.sz. parancsa⁶¹ olyan jelentős mértékű személy és eszközmozgást eredményezett, hogy azt csak egy teljes év leforgása alatt, fokozatosan lehetett végrehajtani.

Az új szervezet lényegét tekintve a szovjet határőrség szervezetét másolta le, kivéve a körzetparancsnokság vezetési szintjét, amelyet az eltérő nagyságrend miatt iktattak ki a magyar változatból. Eszerint a határőrség az államvédelmi szervezetbe illeszkedett, országos parancsnokságra (ennek közvetlenjeire), továbbá kerületekre, még tovább zászlóaljakra, majd őrsőkre és forgalom-ellenőrző pontokra (valamint kerület és zászlóalj közvetlen alegységekre) tagozódott.

Új vonás volt, hogy — főleg a déli és a nyugati határszakaszon — határmenti felderítő szolgálatot, a műszaki zárrendszert kiszolgáló műszaki alegységet és jelentős tartalékokat illesztettek a szervezetbe. Az ÁVH Határőrséget és a Belső Karhatalmat egy vezető szervezet irányította. Maga a két szervezet elkülönült egymástól, csak a parancsnokságuk volt formálisan közös. A valóságban a belső karhatalmat a párt vezetői közvetlenül irányították.

A korábbi határőr zászlóalj-parancsnokságokat megerősítették, alkalmassá tették az irányításuk alá tartozó határőrcsapatok tevékenységének önálló vezetésére. Egy önálló zászlóalj- és kilenc kerület-parancsnokságot alakítottak ki belőlük, amelyek alárendeltségébe 3-4 határőr zászlóalj (a korábbi határadás századok felfejlesztésével) és 1-4 forgalom-ellenőrző pont, híradó, árkász, valamint tartalék alegység tartozott.

Tekintettel a háborús konfliktus feltételezett veszélyére, a déli kerületek tartalék századaiba a lövészs szakaszok mellé géppuskás és aknavető szakaszokat is szerveztek. Ezeket a kerület-parancsnok razziák bevezetésekor és az őrsők ideiglenes megerősítéseként egyaránt alkalmazhatta. A zászlóalj is rendelkeztek tartalék alegységgel, ezek azonban csak a déli határszakaszon voltak századméretűek, egyéb viszonylatokban csak szakasz erőben szervezték őket.

Az őrsőket fontosságuknak megfelelően, a létszámuk alapján négy kategóriába sorolták. 60 fős volt az összes déli és a fontosabb irányban lévő nyugati őrs, 50 fős a többi nyugati őrs, a csehszlovák

határ mentén tevékenykedő őrsök pedig a dunai szakaszon levők kivételével 40 főek voltak. A dunai szakaszra, továbbá a szovjet és a román viszonylatban mindössze 25 fős őrsöket szerveztek. Hasonló elvek alapján három kategóriába sorolták a forgalom ellenőrző pontokat is.

Ebben az időszakban alapvetően nem változott maga a határőrség szervezete, csak a létszámát erősítették. Két változás mégis kiemelhető. Az egyik a 3. határőrkerület-parancsnokság állomáshelyének megváltoztatása. Honvédelmi érdekből 1952-ben megcseréltek egy Nagykanizsán állomásozó honvéd alakulat és a nagyatádi határőrkerület-parancsnokság állomáshelyét, de a kerület többi részének diszlokációját változtatlanul hagyták.

A másik változtatást a politikai szervezetek körében hajtották végre. Az időszak végéig működtették a politikai tiszt intézményét. A politikai tisztek társparancsnokként funkcionáltak, hogy megfelelő kontroll alatt tartsák a politikai vezetők számára még nem eléggé megbízható parancsnoki állományt. Ez a kettősség azonban nagymértékben rontotta a vezetés hatásfokát, ezért 1953-tól — mielőtt a parancsnoki beosztásokat megbízhatónak ítélt személyekkel töltötték fel — visszatértek az egyszemélyi parancsnoki rendszerhez.

Ezek mellett is megállapítható azonban, hogy az 1950-es szervezet megfelelt az akkori elvárásoknak, körülményeknek, és hatékonyan működött. A későbbi változtatások nem a szervezet alapjait érintették, hanem csak azokat a vonásait, amelyeket indokolatlanul és kritikátlan másolással vettek át a szovjet határőrizetből, függetlenül attól, hogy megfeleltek-e a sajátos magyar viszonyoknak.

Az ország vezetői már a honvédségi szervezetbe tartozás idején is politikai tényezőként kezelték a határőrizetet. Létszámát is ennek függvényében állapították meg, ám az összességében egyáltalán nem volt eltúlzott. Az összlétszám az 1949 novemberi átszervezés után is 13 300 fő alatt maradt.

Az Államvédelmi Hatóság kialakítását és annak részeként a határőrség átalárendelését is különleges politikai elképzelések és érdekek motiválták. Ezek alapvetően hatottak a határőrizettel szembeni elvárásokra és ennek következtében feltételeinek biztosítására, így személyi szükségleteinek kielégítésére is.

A szervezet létszámát már az 1950. évi bevonultatás során 1000 fővel növelték. Ennek döntő többséget a déli határszakasz megerősítésére, kisebb részét pedig a tiszt állomány fejlesztésére fordították. De ez sem volt elegendő, — így a hidegháború időszakában nem egyedülálló módon — a fegyveres harcra való felkészülés jegyében tovább növeltek nemcsak a hadsereg, hanem a határőrség létszámát is, figyelmen kívül hagyva az ország teherbíró képességét. Ennek eredményeképpen a létszám 1951-ben már 17 200 fő volt, 1952 végén pedig a 18 500-at is meghaladta.

A maga idején ez nagy létszámú és erős határőrségnek számított, erejének 50 %-a kimondottan csak a déli határszakaszra összpontosult, s így ott a más viszonylatok átlagos járőrsűrűségének 5-6-szorosát lehetett elérni. Még a nyugaton állomásozó határőr csapatok ereje is jelentősen elmaradt a déli határőrizetétől.

A magyar párt- és állami vezetők által diktált szélsőséges politika katasztrófa felé sodorta az országot. 1953 nyarán a hibák feltárásával kísérletet tettek a válság feloldására. A vezetés egyik súlyos hibájaként jelölték meg az ÁVH irányításában elkövetett törvénytelenégeket is.

A rendszer azonban nem tudott átlépni a saját árnyékán. A hibák kijavítása is csak formális volt, a lényeg nem érintette. A diktatúra továbbra is fennmaradt, a párt által ellenőrzött államhatalmi szervezet, ha átalakítva is, de tovább élt. Igaz, megszüntették az ÁVH különleges szerepét, és visszahelyezték az átszervezett Belügyminisztérium szervezetébe, s ezáltal bizonyos állami felügyeletet és jogi ellenőrzöttséget kapott. A céljai, feladatköre és eljárásai azonban csak módosultak, de továbbra is érvényesültek; a törvényesség előtérbe került, de a szervezet a diktatúra fenntartásának eszköze maradt.

A határőrség is a Belügyminisztérium szervezetébe került. Parancsnoksága azonban közös maradt a belső karhatalomával, amelynek hivatalos neve immáron BM Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága lett 1956 májusáig, a végleges szétválásig.⁶² Ez persze a valóságban egyáltalán nem jelentette a két fegyveres erő fúzióját, sőt, még a legfelső szinten is csak formális volt a közös vezetés, hiszen a két szervezetet — a közös parancsnok személye mellett — külön törzsek irányították, amelyek minden tekintetben elhatárolódtak egymástól. A csapatok tevékenységében pedig még markánsabban jelentkezett az elkülönültség, s közöttük csak formális, inkább csak tervezett, mint megvalósuló együttműködés maradt fenn.

Az átszervezés jelentősége a határőrség további fejlődése számára nem a szervezet formai változásában, hanem a direkt pártirányítás mérséklődésében és a törvényesség előtérbe kerülésében volt.

Az 1953-as politikai változásoknak egy másik következménye — amely közvetlenül hatott a határőrség sorsának alakulására — a fegyveres erők létszámának és költségvetésének erőteljes csökkenése volt.

1956 ősen a határőrségnél is végrehajtották a fegyveres erők egészét érintő racionalizálás első hullámát. Ennek során több mint 3000 fővel csökkentették létszámát, aminek a hatását csak a szervezetben végrehajtott erőteljes belső átalakítással tudta némileg ellensúlyozni. Így megszüntették az összes román, szovjet és csehszlovák viszonylatú határőr zászlóalj-parancsnokságot mint közbülső vezető szervezetei, s az összes alegységet közvetlenül a kerület-parancsnokságok alá rendelték.⁶³

1955 második felében azonban további szervezeti átalakítást kellett végrehajtani, a szovjet csapatoknak a függetlenné váló Ausztriából való kivonása kapcsán. A kialakult katonapolitikai helyzetet az ország vezetői úgy ítélték meg, hogy mivel a nyugati határszakasz az imperializmussal való közvetlen érintkezés felületévé vált, ezt meg kell erősíteni, ezért itt kell kijelölni a határőrizet fő irányát.⁶⁴ A létszám növelése nem volt járható út, így a megerősítést lényegében a jelentőségéből amúgy is veszítő déli határszakasz terhére valósították meg.

1956 folyamán többször módosították a határőrség szervezetét, és tovább csökkentették létszámát is. A szegedi és az őriszentpéteri kivételével megszüntettek a még megmaradt nyugati és déli viszonylatú zászlóalj-parancsnokságokat⁶⁵ az önálló zászlóaljakat is úgy, hogy a győrit kerületté fejlesztették, a sárospatakit pedig felosztották. Ugyanakkor Szombathelyen új kerületet hoztak létre.

1956 első kilenc hónapját a folyamatos létszámcsökkenés és a fő erőkiejtés irányának megváltoztatásából fakadó permanens átszervezés jellemezte. Hatására a korábban abszolút elsőbbséget élvező jugoszláv határszakaszon mindössze három kerület, egy zászlóalj, 53 db 50 fős őrs és 4 FEP őrizte a határt, a lényegesen rövidebb (alig több, mint fele hosszúságú) nyugati határszakaszon 4 kerület, 1 zászlóalj, 56 db 60 fős őrs és 3 FEP tette ugyanazt.

Az 1949. évi létszámnövelés csak a kezdete volt az 1953-ig tartó, több lépcsőben végbemenő, de szakadatlan létszámnövekedésnek. 1953 és 1956 között viszont egy ellenkező előjelű folyamat volt tapasztalható.

Az 1953-as legnagyobb létszámot követően — összhangban a honvédelem és a rendvédelem hátterbe kerülésével — a szervezet létszáma is több lépcsőben mérséklődött. A csökkenés mértéke azonban elmaradt a módosított honvédelmi politika következtében szintén leépülő néphadsereg csökkenési ütemétől, s a határőrség létszáma 1956-ban is messze meghaladta az 1948 előtti.

Határőrség 1957-1990

1956. év októberig csaknem szakadatlan átszervezés és állomány mozgás jegyében telt el. Ekkor erősítették meg a nyugati határszakaszt, de nem a határőrség létszámának növelésével, hanem csupán belső átcsoportosítással, más viszonylatok terhére, így annak ellenére, hogy a nyugati határőrizet alig vált biztonságosabbá, a többi viszonylatot őrzők száma a végletekig lecsökkent.

A létszám-átcsoportosítással egyidejűleg az osztrák határ mentén két új kerületet is kialakítottak, Győr, illetve Szombathely állomáshellyel. A nagymérvű átszervezés azonban 1956. október végéig még nem fejeződött be, az új parancsnokságok, alegységek új állománya még nem tudta teljesértékűen teljesíteni a feladatát. Figyelmüket jelentős mértékben lekötötte a műszaki zár megszüntetése következtében beállott új határőrizeti helyzet is, amely új módszerek, eljárások alkalmazását kívánta. Mivel a hivatásos állomány döntő többsége a megelőző 5-6 évben szerezte szakmai ismeretét és került beosztásba, csak kevesen emlékeztek a műszaki zár megépítése előtti határőrizet sajátosságaira.

Az ország periferiáin szolgálatot teljesítő határőrcsapatoknál az 1956. X. 23-ai tüntetés, majd a ki-robbanó forradalom csak több napos késéssel érezte hatását. Az 1956. X. 24-én Budapestre felrendelt mintegy három zászlóaljnyi határőr csapatkontingens a karhatalmi városparancsnokságnak lett alárendelve, tevékenységükről csak a határőrség vezetői bírtak bizonyos ismeretekkel, ez azonban a határőrizeti feladatokon kívül esett. Hiányuk viszont annál érzékenyebben érintette az amúgy is meggyengített kerületeket.

A felkelés céljaival azonosuló kormány 1956. X. 29-én kivette a határőrséget a Belügyminisztérium szervezetéből. Parancsnoka e napon kelt 01. számú parancsában⁶⁶ — már mint az Magyar Népköztársaság Határőrségének parancsnoka — tájékoztatta a testület személyi állományát az új nemzeti kormány és párt mögé való felsorakozásról, feladatul szabva az új önkormányzati szervezetekre való támaszkodást, a címeres jelvény levételét és a nemzeti színű szalag kitűzését a sapkára, a bal karon nemzeti színű karszalag viselését stb.

E parancs szellemében a személyi állomány több alegységnél és kerületnél is magáévá tette a nemzeti felkelés céljait. Megalakultak a forradalmi katonai tanácsok, amelyek felvették a kapcsolatot a polgári forradalmi tanácsokkal, elfogadták azok határozatait. Ezek alapján több helyen elküldték a kárívóan sztálinista parancsnokokat, vezetőket, a politikai munkásokat és a volt államvédelmi szervezetekhez leginkább közelálló felderítő- és D-tiszteket, leszerelték a harmadéves állományt is. Egy szél-

sőséges esetben még az őrsöt is feloszlatták. Bár a csapatok többsége megőrizte szervezeti egységét és megtartotta parancsnoki állományát is, közel két hétig nem érvényesült, vagy csak formális volt a központi irányítás. A vezetés mindinkább a forradalmi katonatanácsok kezébe került, és a határőrcsapatoknál erős szovjetellenesség uralkodott, különösen a 1956. XI. 4-ei fordulat után.

A határőrizetet végrehajtó erők az átcsoportosítások miatt meggyengültek, a meglévő állomány elbizonytalanodott. A különböző szintű parancsnokok nem kaptak sem tényleges segítséget, sem használható útmutatást a szintén tanácstalan előjáróiktól. Ahol volt rá erő, ott is inkább rutinból, mint irányítottan látták el a határőrizetet. A déli, de főleg a keleti és északi viszonylatú őrsőkön alig vezényeltek járőrt, mivel erejükből erre nem tellett. A csehszlovák viszonylatú őrsőkön csak objektumőrzésre volt elegendő a létszám, a határt csupán a túloldali határőr alakulatok őrizték.⁶⁷

A nyugati őrsők valamivel jobb helyzetben voltak, amennyiben a megerősítéseket ide irányították. A rendszeresített létszámot azonban itt sem érték el, a határsértők óriási méreteket öltő mozgásának megakadályozásához ez különösen kevésnek bizonyult.

Az aggasztó létszámhelyzetet tovább súlyosbította a személyi állomány külföldre- és hazaszökése. Ennek fő okát azok a rémhírek szolgáltatták, hogy miután 1956. XI. 4-én a szovjet csapatok lefegyverték a kerület-parancsnokságokat, a katonákat hadifogolyként fogják Szibériába deportálni. A nyugati őrsőket ugyan több alkalommal megerősítették a honvéd alakulatok állományából, ezek a katonák azonban nem rendelkeztek határőrizeti tapasztalatokkal s közülük különösen sokan szöktek külföldre, olykor egész kötelékben.

A határőrség szervezetének szétzilálódását azonban nem elsősorban a többé vagy kevésbé meggyengült határőrizeti tevékenység, hanem a vezetés, az irányítás megbomlása jelentette. A kerületeknek napokon keresztül nem volt tudomásuk több alegység tevékenységéről, az ott lezajlott eseményekről. Az országos-parancsnokságnak a legtöbb kerülettel semmilyen kapcsolata nem volt. Csak november 5-10 között intézkedtek a helyzet felmérésére, de a keleti és az északi kerületekkel még ekkor sem volt az országos parancsnokságnak összeköttetése. A határőrség vezetése csak november második felétől állt helyre.⁶⁸

A helyreállt vezetés fő figyelmét a határőr csapatok szervezetének, majd a személyi állomány fegyelmének megszilárdítására fordította. A Fegyveres Erők Minisztériumának szervezetében több alkalommal jelentős mértékű megerősítést kért és kapott a honvédség személyi állományából, s a lehetőségek szerint megszervezte a testülethez vezényeltek szakirányú átképzését.

A hiányzó személyi állomány egy részének folyamatos visszatérésével, később a soron következő személyi állomány behívásával fokozatosan javítani tudták az alegységek létszámhelyzetét, bár a teljes feltöltöttséget 1957 elején még sehol sem érték el. Március végére a nyugati és a déli őrsőkön már 35-40, az egyéb viszonylati őrsőkön pedig 10-14 fő teljesített szolgálatot. A déli határszakasznak a nyugatihoz hasonló megerősítésére a határsértők mozgásának megváltozott iránya miatt volt szükség.

A határőrségre nehezedő nyomás azonban így is meghaladta a személyi állomány határőrizeti lehetőségeit, ezért a határőrség parancsnokainak kezdeményezésére az állami vezetés hozzájárult nemcsak a határőrség létszámának teljes feltöltéséhez, hanem annak jelentős növeléséhez is. Ebben az időszakban a tényleges létszám az alábbiak szerint alakult: 1956. IX. 1. 12 959 fő, 1957. I. 17. 9067 fő, 1957. II. 23. 10 531 fő, 1957 VII. 31 20 538 fő.

Az utóbbi adathoz azonban az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az 1957. augusztusi lesereléskor ez a létszám 16 962 főre csökkent.

A szervezetet csak annyiban változtatták, hogy a négy nyugati kerület állományába hat gépkocsizó portyázó századot szerveztek.

A létszámnak és a szervezetnek ilyen alakulása hozzájárult ahhoz, hogy 1957 második felére megszilárduljon a határőrség és a határőrizet.

A vizsgált időszakban a határőrség a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozott, egyben a fegyveres erők részét alkotta. Alapfeladata a Magyar Népköztársaság államhatárának őrzése, jogellenes átlépésének megakadályozása, a határforgalom ellenőrzése, a határrend fenntartása volt. Az alapfeladatok az időszak során lényegében nem változtak, tartalmuk, fontosságuk megítélése, végrehajtásuk módja viszont a nemzetközi és a belpolitikai helyzethez igazodva, a hazánkban végbemenő társadalmi átalakulással összhangban módosult. Ez szükségessé tette a határőrség erőinek átcsoportosítását és a belső tartalékok folyamatos feltárását, hasznosítását.

1950-es évek végére, a 1960-as évekre az ország külső és belső helyzete stabilizálódott. A gazdaság fellendülőben volt, amely hatással volt a határőrizetre, a határforgalom növelését elősegítő intézkedésekre is.

A BM Határőrség tevékenységét alapvetően a politikai döntések, a Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusainak és Politikai Bizottságának határozatai befolyásolták. Munkáját a belügyminiszeri parancsok alapján végezte. Az 1960-as évektől egyre javuló hatásfokkal, eredményesen hajtotta végre növekvő és mind bonyolultabb határőrizeti, határforgalom-ellenőrzési és határrendi feladatait, folyamatosan korszerűsítette a vezetési elveket és a végrehajtás módszereit. Ekkor kezdődött meg az idegenforgalmi nyitás és fellendülés, amelynek következtében az 1980-as évekre az alapfeladatok a határforgalom ellenőrzése irányába tolódtak el.

Az 1980-as évek végén a Magyarországon és Közép-Európában végbement társadalmi, politikai folyamatok, a bekövetkezett nemzetközi átalakulások gyökeres változást idéztek elő a határőrség működésének körülményeiben és feltételeiben, így feladatrendszerében és tevékenységében is.

A határátkelőhelyeken átlépő személy- és járműforgalom évek óta folyamatosan, dinamikusan, évente mintegy 20-40 %-kal nőtt. Egyidejűleg fokozódott az igény a gyorsabb, kulturáltabb, de megfelelően biztonságos, európai színvonalú forgalom-ellenőrzés iránt. A határhelyzet az évtized végére lényegesen bonyolultabbá vált. Megsokszorozódott a tiltott határátlépési kísérletek száma, nemzetközi ember- és árucsempész szervezetek jöttek létre, kialakultak a hazai bűnözés határokon túl nyúló kapcsolatai, számottevő veszéllyé vált a nemzetközi kábítószer-kereskedelem megjelenése nálunk is.

Az 1980-as évtizeddel lezárult egy korszak a BM Határőrség és a határőrizet történetében. A régi szervezeti és tevékenységi forma már nem felelt meg az új elvárásoknak, változtatni kellett rajta. 1990-től az európaihoz közelebb álló, de követelményeiben szigorú határrendészeti tevékenység kezdte felváltani az addigi „totális” határőrizetet és határforgalom-ellenőrzést.

A BM Határőrség szervezete, létszáma és területi elhelyezkedése mindenkor figyelembe vette a szocialista országok és az MSZMP által kialakított „ellenségeképét”, s általában követte a nemzetközi és a belpolitikai helyzet változásait, a hazánkban végbemenő társadalmi átalakulásokkal összhangban módosult.

A jelenlegi államhatárokat az I. és a II. világháborút követő békeszerződések alakították ki, ezért a határőrség területi elhelyezkedése, az alegységek, egységek, magasabb egységek diszlokációja már az 1950-es évek végére kialakult, abban 1990-ig nem történtek jelentős változások, bár a tevékenység határtól számított mélysége, intenzitása módosult.

Az 1950-es évek végére a határőrség erőinek zöme a határvonallal párhuzamos területsávban helyezkedett el. Az őrsök, a forgalom-ellenőrző pontok a határvonaltól 5 km-es sávban települtek és hajtották végre feladataikat. A közvetlen irányításukat végző zászlóalj, önálló zászlóalj és határőr kerületek általában 20 km-es területsávban helyezkedtek el, főleg nagyobb városokban, esetleg megyeszékhelyeken, a közvetlen alegységek révén ellenőrizve a mélységi területeket. Budapesten települt a Határőrség Országos Parancsnoksága és közvetlen alegységei, valamint az 1980-as évek végére már magasabbegység szintű Határőr Ezred és a Budapesti Légi és Folyami Forgalom-ellenőrző Pont.⁶⁹

1958-ban már kezdtek kialakulni az országos főirányok a tiltott határátlépést megkísérlők és elkövetők mozgásában. A határsértők zöme Ausztriába vagy Jugoszlávián át nyugatra akart kijutni, míg északon és keleten mozgásuk befele irányult, céljuk árucsempészet vagy rokonlátogatás volt, a bejövők egy része pedig hazánkon át akart nyugatra szökni.

A határőrség létszámát a fegyveres erők minisztere 1956. XII. 12-én 15 000 főben hagyta jóvá. A kialakult politikai helyzetre, a határsértők nagy aktivitására való tekintettel 1958 végéig külön intézkedésekkel belső átcsoportosításokat hajtott végre. 1958. XII. 31-én a határőrség szervezetébe 11 határőr kerület, 3 zászlóalj, 189 őrs, 25 forgalom-ellenőrző pont (FEP), egy tiszti továbbképző iskola, egy szolgálati kutyák iskolája és egy lovasiskola tartozott. Ausztria irányában 4 határőr kerület, 3 zászlóalj, 55 őrs, 4 FEP, 7 100 fővel hajtotta végre a határőrizeti feladatokat 354 km-es határszakaszon. Jugoszlávia irányában 3 határőr kerület, 56 őrs, 5 FEP, 3396 fővel 618 km-es határszakaszon, Románia, a Szovjetunió és Csehszlovákia irányában összesen 4 határőr kerület, 78 őrs, 16 FEP, 3339 fővel 1257,1 km-es határszakaszon. Ha az első vonal járőrsűrűségét, tehát az őrsök erejét vesszük figyelembe, úgy egy-egy kilométerre Ausztria irányában 10,6; Jugoszlávia irányában 3,5; a Szovjetunió irányában 1,5; Románia és Csehszlovákia irányában 1,9 határőr jutott.⁷⁰

Az őrsök rendszeresített létszáma viszonylatonként a következők szerint oszlott meg: Ausztria irányában 65 fő, Jugoszlávia irányában 40 fő, Csehszlovákia és Románia irányában 30 fő, a Szovjetunió irányában pedig 25 fő őrsök voltak rendszeresítve. Az őrsökre az osztrák határ mentén 3-3, a többi viszonylatban pedig 2-2 tiszt volt beosztva.

A mélységi területeken, tehát a határ vonalától számított 10-15 km-es határsávban az osztrák irányban minden kerületnél 91 fő portyázó századokat szerveztek, és a fontosabb vasútvonalakon forgalom-ellenőrző alegységek ellenőrizték a határ fele tartó vonatok személyforgalmát. Ezen kívül a

nyugati határszakasz mentén szervezett kerületek és a kerületeknél levő zászlóaljok is 91 fős tartalék századokkal rendelkeztek. Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia és a Szovjetunió viszonylatában a kerületeknél csak tartalék századok voltak.

Bár a személyi állomány a fokozott megterhelés és a növekvő körülmények ellenére is példásan látta el feladatát, és a határőrség vezetése is foganatosított különböző intézkedéseket, belső átcsoportosításokat, a déli határszakaszon 1959-ben a határőrizet eredményessége lényegesen visszaesett. Ezért szükségessé vált a határőrség szervezetének és létszámának a rendezése.

A Honvédelmi Tanács 2/116/1959. számú határozata 1120 fővel (249 tiszttel és 371 sorkatonával) emelte fel a határőrség létszámát, alapvetően a déli határszakasz megerősítése céljából. 1959 augusztusában új szervezést⁷¹ majd októberben új alárendeltségi táblázatot készítettek és hagytak jóvá.

A rendeleteknek megfelelően megszűnt a Győri Határőr Kerület, és Győrött önálló zászlóaljat állítottak fel, amely kizárólag a Csehszlovákiával határos dunai határszakaszt őrizte, 5 őrssel. Átszervezték a Csornai Határőr kerületet, amely 173,3 km-es határszakaszon a mosonmagyaróvári és a soproni zászlóaljakkal, 28 őrssel, 3 (110 fős) tartalék századdal, egy (190 fős) vonatellenőrző századdal és egy (86 fős) műszaki századdal csak osztrák viszonylatban őrizte az államhatárt.

A déli határszakaszon, Jugoszlávia viszonylatában, a kapott létszám és egyéb átszervezések terhére 4 970 főre emelték a határőrök létszámát. Így az 1 km-re jutó határőrök száma az előző évi 3,5-ről 6,9-re emelkedett. 7 új őrsöt állítottak fel, 5 tartalék őrsöt a mélységben és 5 vonatellenőrző szakaszt.

Átszervezték még a BM határőr tiszti iskolát, a határőr kerületek tisztes iskoláit és a portyázó századokat, megerősítettek a kutyakiképző iskolát és a forgalom-ellenőrző pontokat.

Határőrségi javaslatra a belügyminiszter elrendelte, hogy mint a Néphadseregben, a Határőrségnél is hivatásos tiszthelyettesi állományt rendszeresítsenek a továbbszolgáló tiszthelyettesek helyett.

Az 1959. VIII. 25-ei új szervezéssel a határőrség létszáma összesen 1120 fővel emelkedett de a belső létszámmódosítás és az átcsoportosítás ennél jóval nagyobb mértékű mozgást eredményezett az állományon belül. 119 fővel csökkent az országos parancsnokság és közvetlenjei, 652-vel az északi és keleti kerületek létszáma. Ezzel egyidőben 1033 fővel nőtt a létszám elsősorban a csornai és a zalaegerszegi kerületekben és 853-al a pécsi és a kiskunhalasi kerületekben. **(III.sz. + IV.sz. melléklet)**

1959 augusztusától 1971-ig nem történtek jelentős létszámbeli módosítások, a kisebb és belső változtatások után az összlétszám nem változott lényegesen. 1963. XII. 11-én jelentős belső létszámváltoztatást hajtottak végre: a déli kerületek létszámának csökkentésével (302 fő) megerősítették a nyugati kerületeket.

1964. VI. 1-jén jóváhagyták a csornai határőr kerület működési területének kettéválasztását. Szervezetmódosítással megalakították a 11. határőr kerületet, amelynek állomáshelye Sopron lett.

1964. VI. 1-je és 1967. VI. 13-a között kisebb szervezeti korrekciók történtek. A déli viszonylati őrsőkön csökkent a tisztesek száma, és ugyanennyivel növekedett a határőröké. 1965 februárjában kismértékben megerősítették a nyugati kerületeket és az önálló zászlóaljat a déli, az északi és a keleti kerületek terhére. 1965. VI. 1-jétől szervezetbe állították az ABV alegységeket.⁷² 1965 VIII. 5-én jóváhagyták a határőrség szerződéses polgári állománytáblázatát.

1967. VI. 13-án a belügyminiszter új szervezést hagyott jóvá.⁷³ A módosítás révén a határőrség rendszeresített létszáma 269 fővel nőtt (32 tiszt, 76 hivatásos tiszthelyettes, 101 sorállományú). Az új beosztási helyeket alapvetően a déli kerületek megerősítésére alkalmazták. A katonai és az irodai rendfokozatú státuszok száma 16 301-re nőtt, a polgári létszám változatlanul 560 állandó és 10 időszakos maradt.

Az Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1969. novemberi és 1970. októberi határozatai alapján 1971. VII. 1-jével szervezeti egyszerűsítést hajtottak végre és új állomány táblázatot adtak ki.⁷⁴ Ezek jelentős belső módosításokat hoztak.

A Határőrség Országos Parancsnokságán az országos parancsnok közvetlen alárendeltségében a parancsnokhelyettesek és a Személyzeti Osztály maradtak, a Felderítő és Határforgalmi Osztály a törzsfőnök közvetlen alárendeltségébe került. Az Értékelő és Tájékoztató Osztály megszűnt, feladatát a Határügyi Osztály vette át. A különböző osztályokon decentralizáltan dolgozó jogi főelőadókat összevonták a Jogügyi Csoportba. Megszűnt az önálló Műszaki-Vegyivédelmi Szolgálat, és több osztály létszámát csökkentették. Ezekkel a belső módosításokkal kevesebb lett az áttétel, egyszerűbb a vezetés és az irányítás, továbbá az állománycsoportok struktúrája is megváltozott.

A kutató-biztosító szakasszal megerősített Budapesti FEP és a Határőrség Légi Szolgálat az Országos Parancsnokság közvetlen alegysége maradt. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, valamint a Kossuth Lajos Katonai Főiskola határőr tanszékei a BM Kiképzési Csoportfőnökség szervezetébe ke-

rültek át. A zenekar a Határőr Ezred, a Műszaki-Technikai Gépcsoport a 2. határőr kerület, a KLKF növendék előkészítő század a 6. határőr kerület alárendeltségébe került.

Egyes objektumok őrzését a BM Karhatalomtól a BM Határőrség vette át; az erre rendszeresített alegységek átadása miatt a Közvetlen Zászlóaljat Határőr Ezreddé kellett átszervezni.

Jelentős változások következtek be a kerületeknél is. Mint az országos-parancsnokságon, a kerület-parancsnokságokon is a parancsnok közvetlen alárendeltségében maradtak a helyettesei és a személyzeti főelőadó, a törzsfőnök alárendeltségébe kerültek a felderítő szervezetek, a határügyi és kiképzési alosztály és a híradó szolgálat.

Megszűnt a Győri Önálló Zászlóalj, és feladatát az 1. határőr kerület vette át Csorna, majd rövid idő múlva Győr állomáshellyel.

A mélységi határőrizet megszilárdítása érdekében a valószínű mozgási irányokban, nyugati és déli viszonylatban 16 tartalék őrsöt szerveztek, közülük tizet új állomáshellyel. Megszüntették a tisztas iskolák törzsét és a tartalék századot és helyette nyugaton, délen és az ezrednél 1-1 kiképző tartalék zászlóaljat, északon és keleten 1-1 kiképző tartalék századot szerveztek. A forgalomellenőrző pontokat a forgalom nagyságától függően I-IV. kategóriákba sorolták.

Változott a rendfokozati, valamint az állománykategóriák közötti arány. Új állománycsoportot alakítottak ki, a zászlósokét. Megszűnt az irodai rendfokozatú állomány, helyette kinevezett polgári alkalmazotti állományt rendszeresítettek. A tiszti és a hivatásos tiszthelyettesi állomány létszáma csökkent, a zászlósi helyek száma 421-re nőtt, a kinevezett polgári és a sorállomány növekedett, a szerződéses polgári állomány kerete változatlan maradt. A határőrség létszáma az átszervezés után közel 800 fővel nőtt. **(V.sz. melléklet)**

1971. VII. 1. és 1974 áprilisa között jelentősebb szervezeti változás nem történt. 1974. IV. 22-én a belügyminiszter jóváhagyta a határőrség új állománytáblázatát.⁷⁵ A katonai létszám (a hivatásos állomány) csökkent, a kinevezett és a szerződéses polgári alkalmazottak létszáma növekedett. Az új állománytáblázat hatályba lépésekor ez utóbbiakat is a határőrség összlétszámába vették.

A következő hat évben csak kisebb szervezeti és létszámbeli módosítások történtek. Megszüntettek őrsöket, a létszámukat pedig a növekvő idegenforgalom miatt új FEP-ek megnyitására, illetve a régi megerősítésére használták fel. A forgalom-ellenőrző pontokon rendszeresítették az „IKVA” technikát kiszolgáló állomány státusait. 1977. I. 1-jével módosították a Határőr Ezred szervezetét, fejlesztésére előbb 5, 1977. V. 1-jétől további 6 őrs működésének megszüntetésével csoportosították át erőket.

1980. IV. 10-én új állománytáblázatokat adtak ki, amelyek jelentős szervezetmódosítást írtak elő.⁷⁶

A módosítás során szervezetbe állították a berzencei és a csengersimai FEP-et, amihez a határőrség a Honvédelmi Bizottság 7/305/1979.sz. határozata alapján 95 új státust kapott. Belső átcsoportosításból alakították ki az új tompai FEP szervezetét, módosult a Határőr Ezred, a budapesti FEP szervezete, megszűntek a fedezetlen, illetve „létszámhelyen” engedélyezett beosztások. A kerület- és ezred-parancsnokságokon szervezési és „M” csoportok alakultak, kettéválasztották a kerületek élelmezési és ruházati szolgálatait. Jelentősen növekedett a zászlós állománykategória.

A szervezeti módosítás révén megszűnt az 1. kerület csornai felderítő csoportja, a 2. kerület zenekara, a nagyatádi és a kiskunhalasi kiképző zászlóalj, a 6. kerület növendék-előkészítő százada, a szerencsi kiképző század, csökkent az őrsök létszáma. A felszabaduló statusokat a FEP-ek és kisebb mértékben a közvetlen alegységek megerősítésére használták fel. Ezred szintű kiképzőbázis alakult Siklósra — ennek két századát Nagykanizsára és Kiskunhalasra helyezték ki — valamint Nyírbátorban is kiképző bázist hoztak létre. 1982 januárjában új közúti határátkelőhelyet nyitottak Hegyeshalomban. A belügyminiszter létszámbővítéssel és belső átcsoportosításokkal hagyta jóvá a FEP új szervezetét.⁷⁷ A változással a határőrség összlétszáma tovább nőtt.

Az 1983. évi szervezetmódosítást a belügyminiszter két részletben hagyta jóvá.⁷⁸ Az október 6-án jóváhagyott módosításban döntően az új kópházi FEP szervezete, valamint a Mohács-Bezdán határátkelőhellyel kapcsolatosan a hercegszántói FEP megerősítése szerepelt. A kópházi FEP szervezetbe állításához a BM központi keretből 22 hivatásos és 8 kinevezett polgári státussal járult hozzá. A hercegszántói FEP-et teljes egészében belső átcsoportosítás révén erősítették meg.

A másodszorra, 1983. XII. 13-án jóváhagyott módosítás⁷⁹ nagyobb részben a rendfokozati átminősítéseket, kisebb részben egyes alegységek státuscsoökkentését tartalmazta. 35 szerződéses polgári alkalmazott kinevezett polgári alkalmazottá minősült át. A jóváhagyott változásokkal a határőrség létszáma 30 fővel nőtt.

A következő két évben kisebb belső átcsoportosításokat hajtottak végre.

1985. VII. 7-én a Honvédelmi Bizottság 4/359/1985.sz. határozatával jóváhagyta a budapesti FEP új szervezetét. Ezzel a határőrség összlétszáma jelentősen növekedett.⁸⁰

1987. III. 1-jéig kisebb belső módosítások, átcsoportosítások történtek. Ekkor hagyták jóvá a Belügyminisztérium VII. ötéves tervének létszámfejlesztési keretét,⁸¹ amely 115 fővel, majd 1988. I. 1-jén az 1988. évi létszámfejlesztési irányokat⁸², amikor még tovább emelkedett a határőrség összlétszáma.

Az 1958-1990 közötti időszak során a határőrség létszáma 1989. V. 1-jén volt a legmagasabb, csaknem 19 000 fő. Ekkor a központi létszám fejlesztésből 100, a Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága által rendszeresített keretből további 400 sorozott állományú létszámhelyet biztosítottak a határőrség számára. Az összesen 500 helyet elosztották ugyan a magasabbegységek között, de előjárói döntés alapján már nem töltötték fel. A BM Határőrség szervezete a továbbiakban leépült, létszáma csökkent.

1989 októberében a határőrség átfogó szervezetmódosítási javaslatot dolgozott ki.⁸³ Azok a kérdések kerültek előtérbe, amelyek a belpolitikai, a határőrizeti, a határforgalmi helyzet átalakulásából, a határőrizeti feladatok végrehajtásához alkalmazott eszközök és módszerek változásából, a belső feszültségekből adódtak. A javaslat kidolgozása során már figyelembe vették a hivatásos határőrizet bevezetésével kapcsolatos feladatokat, több ajánlás az átmenet előkészítését szolgálta.

1990. I. 1-jével megszűntek az Magyar Szocialista Munkáspártnak és a Közalkalmazottak Szakszervezetének határőrségi bizottságai és szervezetei. Megszűntek a mélységi őrsök, státusaikat átcsoportosították. Csaknem minden nyugati és déli viszonylatú őrs szervezetébe beépítették a hivatásos őrsellátói munkakört. A forgalom-ellenőrző pontok szervezete a kategória besoroláshoz igazodott. Feloldották a szakalegységek és a kiképző bázisok szervezetében meglévő fő feszültségeket. A határügyi (szolgálati) csoportokat alosztály szintre emeltek. Határforgalmi-számítástechnikai alosztályokat, illetve csoportokat hoztak létre, státusokat tartalékkoltak egy leendő tiszthelyettes-képző iskola alapjainak lerakásához (ez 1990. V. 1-jén állt fel Körmenden). Módosult több hivatásos és polgári munkaköri illetmény, illetve rendfokozati besorolása.

Az északi viszonylatban kialakításra kerülő hivatásos őrsök felállításához a BM Határőrség hivatásos státusokat kapott, ugyanakkor leadott sorállományú státusokat.

Jelentős létszámcsökkenést és belső átcsoportosítást jelentett az 1991. II. 1-jével jóváhagyott új határőrségi szervezet. Megszűntek a nevelési osztályok, és felállították a személyzeti, munkaügyi, fegyelmi és szociális osztályokat. A miskolci és a balassagyarmati kerületnél befejeződött az áttérés a hivatásos határőrizetre, felálltak a határőr igazgatóságok. A BM Határőrség mintegy félszáz hivatásos és polgári státust kapott, de leadott közel másfél ezer sorállományút. Az összlétszáma tehát jelentősen csökkent.

Jegyzetek:

- ¹ Magyar-szovjet kapcsolatok 1945-1948.
- ² HIM.HL. SZEB anyaga 1945. V. 14.
- ³ HIM.HL. HM elnökségi iratai 1945/31. P46.
- ⁴ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 100.
- ⁵ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 112.
- ⁶ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 183.
- ⁷ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 034.
- ⁸ „1. A honvédelmi határszolgálat ellátására (lásd az 1939/II.tc. 14.§. (2) bekezdésében) honvéd határőrség felállítását rendelem el.”
2. A honvéd határőrség határszolgálatot ellátó járőreinek szakaskötéléke a »határőr«, alosztály köteléke a »határportyázó század«. Általában 1-1 határportyázó század határkörletét 1-1 vm képezi, 50 km-nél nagyobb határkiterjedés esetén 1 vm-ben két portyázó szd.p.ság. áll föl. A határ hosszúságától függ a határportyázó szd. határőrseinek száma. A határportyázó századok a terület illetékes kieg.p.ság. útján vannak a megfelelő kerületi pk-nak alárendelve.
3. A honvéd határőrség szervezetének a polgári közigazgatási szervezethez simulása (a határportyázó szd.pk. a törvényhatóság székhelyén működő kieg.pk. alárendeltségében áll) a polgári és katonai határszolgálat szoros súrlódásmentes együttműködését van hivatva elősegíteni.
4. Minden határportyázó szd.pk. egyben az előjáró kieg.pk.-ának határszolgálati előadója is. A ker.p.ság-ok törzsébe törzstiszti rendfokozatban lévő »határszolgálat vezető«-t állítottak be, aki a ker.pk. határszolgálati szakelőadója.
- A honvédelmi határszolgálat ellátásával kapcsolatos ügyeket a HM-en belül az Elnökség egyik osztály intézi. Az osztályvezető egyben a »határszolgálat országos vezetője«. Rangja ezredes.
5. A határportyázó szd.-ok felsorolását, alárendeltséget, határszakaszát és a határportyázó szd.pk. székhelyét az 1.sz. melléklet, egy határőr szervezetét a 2.sz. melléklet, míg az egyes határportyázó szd-ok törzsszervezetét és őrszeinek felsorolását a 3.sz. melléklet tartalmazza.
6. A honvéd határőrség első megalakulásához szükséges emberanyagot a határvármegyék lakosságából toborzással, szükség esetén részleges sorozással kell megalakítani. A Németország elleni háborúra toborzás útján jelentkezettek határőrszolgálatra csak átmenetileg — a kivonuló ho. megalakulásáig — oszthatók be.
7. A határszolgálat részleteit mindaddig, míg az erre vonatkozó központi intézkedések kiadásra nem kerülnek, a ker.p.ság-ok a jelenlegi helyzet különleges viszonyaihoz alkalmazva, saját hatáskörükben szabályozzák. A jószomszédi viszony minél hathatósabb megteremtése érdekében e célból a szomszéd államok megfelelő határszerveivel is vegyék fel az érintkezést.
8. A kieg.p.ság-ok alárendeltségében álló határportyázó szd-ok nem azonosak az ugyancsak a kieg. pság alárendeltségében álló önálló őrszddal. Míg a határportyázó szd-ok feladata kizárólag a honvédelmi határszolgálat ellátása, az őralakulatok hivatása a kieg. pság területén levő katonai őrfeladatok elvégzése.
9. A honvéd határőrség felszerelésére külön intézkedem. Addig is a honvéd határőrség felállítását úgy kell előkészíteni, hogy a megfelelő fegyverzet rendelkezésre bocsátása után a határőrség szolgálatát 48 órán belül megkezdhesse. Addig a ker.pk-ok a már meglévő fegyverzeti anyaggal — az őralakulatok részbeni gyengítésével is — haladéktalanul alakítsák meg és fegyverezzék fel az országhatáron áthaladó főútvonalak határszolgálati lezárását ellátó határőröket.
10. A ker. pk.-ok ide 1945. III. 15-ig jelentsék, hogy a 1945. III. 10-ei helyzet alapján kerületük határszakaszán a honvédelmi határszolgálat ellátásával kapcsolatban milyen intézkedéseket tettek, és a határőrség milyen szervei kezdték meg működésüket.”
- HIM.HL. HM elnökségi iratai 1945/20. 183.
- ⁹ HIM.HL. HM elnökségi iratai 1945/20. 185.
- ¹⁰ HIM.HL. HM elnökségi iratai 1945/23. 744.
- ¹¹ HIM.HL. SZEB anyaga 1945.V.14.
- ¹² CSML. Főispáni iratok „B” 2/1945.
- ¹³ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 606.
- ¹⁴ A szegedi honvéd kerületparancsnok átirata a rendőrséghez. „A HM 20 100) eln. 1945.sz. rendelete alapján minden kincstári felszerelést be kell a ker. psághoz szolgáltatni. Azon meggyőződésemből kifolyólag, hogy az ország demokratikus rendet fenntartó rendőrség gyengítése nem célszerű, a rendőrség és a polgárőrség kincstári eredetű felszerelését meghagytam. Jelenleg azonban a határőrség felállításával a rendőrséget nagymértékben tehermentesítem, és olyan feladatot kell ellátnia, mely az ország gazdasági és egész élete szempontjából elsőrendű fontosságú. Ezen feladat ellátásához nélkülözhető fegyverzettel még nem rendelkezem. A határszolgálat bevezetésének sürgőssége miatt nem várhatom be azt, míg a Fegyverszüneti Egyezmény alapján a szövetséges nemzetek fegyvert szállítanak. Kérem ezért utasítani a rendőrséget és a polgárőrseket, hogy alábbi mennyiségű működőképes fegyvert a határ portyázó századok részére az illetékes katonai hatóságoknak adják...”
- CSML. Főispáni iratok 495/1945.
- ¹⁵ „Csongrád vármegye főispánjának 23)1945. O. Biz. Sz. valamint a szegedi 5. honvéd ker. parancsnokság 50 235)1945. Eln. Ha. Szóig. rendeletei értelmében a határőrség felállításával kapcsolatban a határmenti rendőrörsökre — vonatkozóan az alábbiakban intézkedem:
1. Szent Mihály-telek és Röszen a jelenleg fennálló őrsök 1 parancsnok és 8 fővel meghagyandók. A felesleges fegyverzetük a honvédség részére nyugta ellenében átadandó . . .
2. A honvédség a következő helyeken állít fel őrsöket: Röske, Vértanya, Madarásziskola, Kissori iskola, Körösér, Magosi tanya és Gátsori iskola. Ezek az őrsök átlag 51 főből fognak állani.
3. A 2. bek-ben a hv. Alakulatok átveszik a határmenti szolgálatot, s ebből kifolyólag a határsávban levő összes rendőrörsök feloszlhatnak . . . Fegyverzetük 50 %-a nyugta ellenében a honvédségnek adandó át . . .”
- CSML. Főispáni iratok 1059/1945.
- ¹⁶ HIM.HL. 5.ker. iratai. 1945/50. 646.

¹⁷ Határportyázó századok létszáma:

- 15. határportyázó század = 263 fő,
- 16. határportyázó század = 106 fő,
- 17. határportyázó század = 231 fő,
- 18. határportyázó század = 231 fő,
- 19. határportyázó század = 75 fő.

HIM.HL. HM. elnökség iratai. 1945/26. 313.

¹⁸ „Ha figyelemmel kísérjük e hónapok bűnügyi krónikáját, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a határ menti területen hirtelen felszökött a bűnözések száma. Az elkövetett bűncselekmények két csoportra oszthatók. Vámjövédéki szempontból a gazdaság érdekeit sértő, törvénybe ütköző kereskedelem, csempészet és a közbiztonságot veszélyeztető betörések, gyilkosságok.”

HIM.HL. HM. elnökség iratai. 1945/23. 580.

¹⁹ Kiss Zoltán: Szegedi gondok.

²⁰ „... a hv. po. sz.-ok felállítására vonatkozó rendelkezést a felállítandó kieg. pság-oknak kijelöltem és útbaindítottam a szd-ok állomáshelyére. A századok működésüket folyó évi III. 10-ével megkezdték.

A hv. po. szd-ok állomáshelyét az alábbiakban jelentem:

- 21. " Nagyléta
- 22. " Nyírbélték
- 23. " Fehérgyarmat
- 24. " Vásárosnamény

A szd-ok felfegyverzésére vonatkozó, a fegyverek gyűjtésére és felkutatására az intézkedést kiadtam.”

HI. 1975/3./t.ker.pság.

²¹ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/22. 548.

²² Kiss András

- ²³
- 20. határvadász portyázó század = 231 fő
 - 21. határvadász portyázó század = 108 fő
 - 22. határvadász portyázó század = 127 fő
 - 23. határvadász portyázó század = 298 fő
 - 24. határvadász portyázó század = 166 fő

Összesen = 930 fő

HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/25. 607.

²⁴ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/27. 030.

²⁵ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/25. 506.

²⁶ BOROSS István visszaemlékezése. PI. Archívum.

²⁷ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 100.

²⁸ Az *Új Dunántúl* 1945. III. 9-iki száma riportot közölt a pécsi Rákóczi úti laktanyában folyó toborzásról, melyről a kerület parancsnoka így nyilatkozott: „A honvédelmi miniszter úr elrendelte a 4. kerületi és a 11. kiegészítő parancsnokság felállítását, mind a kettő működik, és tevékenysége Baranya, Somogy és Tolna megyékre terjed ki... Az a feladatuk, hogy a 4. kerület állítson fel egy hadosztályt.”

HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 602.

²⁹ A Honvédelmi Minisztérium 1945. V. 20-ai válaszában értesítette a főispánt: „... a 4. ker. pság. visszatelepítése a jelen pillanatban nem lehetséges, mert Pécs a hadművelleti záróvonaltól nyugatra esik. Amint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság a záróvonalat nyugatra helyezi át, a pécsi kerületparancsnokság visszatelepítésére intézkedni fognak. Ugyanez vonatkozik a határőrség felállítására is, melyet a záróvonal eltolása után a 4. ker. területén felállítanak.”

BM.L. Főispáni iratok. 350/1945.

³⁰ Kiss Zoltán: Pécsi toborzó.

³¹ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/25. 820.

³² HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/27. 755.

³³ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 602.

³⁴ Az 1. kerület parancsnoka 1945. IV. 27-én jelentette, hogy felállította a salgótarjáni 1., a drégelypalánki 2. és az esztergomi 3. határportyázó századok kereteit.

HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/23. 315.

³⁵ „A személyforgalom ellenőrzésével az 1. és 2. hpo. szd, területén megakadályozzuk a háborús bűnösöknek az ország területéről való kiszivárgását és a kincstári anyagok, főleg lő, országos jármű, fegyverzet és ruházatának az ország területéről való kivitelét. Ezt a polgári rendőrség kérésére és támogatásával hajtjuk végre... A balassagyarmati 14. kieg. pk. a helybeli szovjet parancsnokság engedélyével a csehszlovák állam megfelelő határszerveivel az érintkezési felvette.”

HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/25. 958.

³⁶ A vázlat szerint az esztergomi, a drégelypalánki és a salgótarjáni portyázó századok őrsői Piskén, Táton, Esztergomban, Szobon, Letkésen, Vámosmikolán, Berencebarátiban, Drégelypalánkon, Nógrádszakálban, Ipolytartócon, Karancsberényben, Somosköújfaluban, Rónabányán és Alsóutaspusztán működtek; létszámuk 21 tiszt, 59 tiszthelyettes és 450 honvéd volt.

HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/20. 010.

³⁷ MUCS — ZÁGONI: 173-174.p.

³⁸ Loc.cit. 75.p.

³⁹ HIM.HL. Béketárgyalások anyagai A/IV./6.sz.

⁴⁰ HIM.HL. 6 hadosztály parancsa 1945. 13. cs. k. t. 35/1945.

⁴¹ Szócs

⁴² HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/25. 820.

⁴³ Loc.cit.

⁴⁴ Kinevezések.

⁴⁵ „A tiszti állomány összetételében bekövetkezett változások jelentőséget külön növelte az a tény is, hogy néphadseregünk több fontos területe — bár a honvédelmi miniszter a kisgazdapárti TOMBOR Jenő, majd BARTHA Albert volt — a kommunista tábornokok irányítása alá került. PÁLFFY György ezredes lett a határőrség országos parancsnoka, SÓLYOM László vezérőrnagy került a minisztérium katonai főcsoportjához — később ebből fejlődött ki a vezérkar — élére, ILLY Gusztáv vezérőrnagy pedig a személyügyi osztály vezetője lett. Kezdetől fogva a kommunisták irányítása alatt állt a katonapolitikai osztály . . .”
MUCS — ZÁGONI. op.cit.

⁴⁶ „Az 1947. augusztus 30-ig lefolytatott igazolási eljárások során az eljárás alá vont tábornokok 27 %-át (szám szerint 109 főt), valamint a tisztek 22 %-át (szám szerint 1838 főt) nem igazoltak, s így nem kerülhettek beosztásba . . . a "B" lista bizottságok által hozott határozatok alapján közel 5 ezer tisztet és tábornokot távolítottak el a hadseregből.”
Loc.cit. 176.p.

⁴⁷ „A budapesti SZEB utasítást adott arra, hogy Magyarország nyugati határának Ausztria felőli részét fokozottabb ellenőrzés alá vegyük, Egyben megengedte, hogy a nyugati határőrizeti szervek megerősítésére tett intézkedéseinken kívül, amennyiben arra szükség van, a SZEB helyi (pécsi és szombathelyi) kirendelt szervének történő előzetes bejelentés után és az 1. és a 6. hop-ok közbejöttével az 1. és 6. ho-tól szakasz vagy század erejű erősítést átmeneti időre különleges feladatra vezényelhessek.”

HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/30. 359.

⁴⁸ HIM.HL. HM elnökség iratai 1945/30. 361.

⁴⁹ „A honv. ker. pságok útján a v.k. osztályoknak alárendelt határportyázó szd-ok számát 27-ről 50-re emelem. A nyugati határportyázó századokat 14 zlj-ba szervezem és a zlj-kat közvetlenül a Katonai Politikai Osztály útján magamnak rendelem alá. 1946. évi március 25-én 12 óráig kell az átszervezést végrehajtani és az új pságoknak és alakulatoknak állomáshelyeikre beérkezniük.”

A határőrszolgálatok az átszervezés után 14 zászlóaljra tagozódtak: 1. zászlóalj Miskolc ; 2. zászlóalj Bánréve ; 3. zászlóalj Salgótarján ; 4. zászlóalj Vác ; 5. zászlóalj Győr ; 6. zászlóalj Mosonmagyaróvár ; 7. zászlóalj Sopron ; 8. zászlóalj Kőrmend ; 9. zászlóalj Nagyatád ; 10. zászlóalj Magyarboly ; 11. zászlóalj Kiskunhalas ; 12. zászlóalj Orosháza ; 13. zászlóalj Berettyóújfalú ; 14. zászlóalj Nyírbátor.

HIM.HL. HM Kat.Pol. iratok. 1946/00. 102.

⁵⁰ PARÁDI: 30-46.p.

⁵¹ PAULO

⁵² Jugoszláviával a feszültség — elsődlegesen az államközi szerződések eredményeként — csökkent. A közös határra vonatkozott az 1953. évi bajai és az 1954. , valamint az 1955. évi eszéki, továbbá az 1956. évi .budapesti egyezmény.

⁵³ A „Klapka” és a „Zalka” hadrendek.

HI. 40 500/Eln.kat. 1949. és 500/SZT.szerv.1949.

⁵⁴ GÁSPÁR: 50-60.p. + 209.p.

⁵⁵ 288 009/1948.BM.r.

⁵⁶ 288 010/1948.BM.r.

⁵⁷ 4353/1949.MT.r.

⁵⁸ HI. 55 372/Eln. Min.ir. 1949. ; HI. 255 101/Eln.ÁVH.1949.

⁵⁹ GÁSPÁR: op.cit. 33-35.p.

⁶⁰ HI. 0252/Pk. klgs. 1950.

⁶¹ HI. 754 500/1950. kf. SZt. szerv.

⁶² SZABÓ

⁶³ HI.0081/1954. BM.HÖR-BKH. pk. pcs.

⁶⁴ HI.0131/1955. PK. klgs.

⁶⁵ HI.02/1956. BM.HÖR-BKH. pk. pcs.

⁶⁶ HI. A Magyar Népköztársaság Határőrsége parancsnokának 01. számú parancsa (1956. X. 29.) 1956-1957.0125/Szolg./1957.

⁶⁷ HI. 1956-1957. 0125/Szolg. 03195/Tfk./1956.

⁶⁸ SZALVA János ezredes a határőrség parancsnokának jelentése a határőrség helyzetéről és a határőrzés állapotáról a Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes intéző bizottsága számára. (1957. I. 17.)

HI. 1956-1957. 0125/Szolg.

⁶⁹ HI. 36/1985.BM.pcs.

⁷⁰ HI. A határőrség országos parancsnokának az 1958-as évről készült jelentése.

⁷¹ HI. 1632/1959.BM.r.

⁷² HI. 002/1965. BM.H.pcs.

⁷³ HI. BM. iratok. 16 454/1/1967.

⁷⁴ HI. BM. iratok. 16 448/1971.

⁷⁵ HI. BM. iratok. 16 182/5/1974.

⁷⁶ HI. BM. iratok. 1657/4/1980.

⁷⁷ HI. BM. iratok. 16 232/2/1981.

⁷⁸ HI. BM. iratok. 16 179/4/1983.

⁷⁹ HI. BM. iratok. 16 179/11/1983.

⁸⁰ HI. BM. iratok. 16 127/1/1985.

⁸¹ HI. BM. iratok. 1627/50/1987.

⁸² HI. BM. iratok. 1630/10/1988.

⁸³ HI. A határőrség országos parancsnokának 1990 májusi jelentése a hivatásos határőrizetre történő áttérésről.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:**MONOGRÁFIÁK ÉS KISMONOGRÁFIÁK**

- MUCS — ZÁGONI — MUCS Sándor — ZÁGONI Ernő: *A Magyar Néphadsereg története 1945-1959*. Budapest, 1979, Zrínyi Katonai Kiadó. 317 p. HU-ISBN 963 32 6266 6.

TANULMÁNYOK

- KISS András — KISS András: A hadseregszervezés néhány problémája 1945-ben. *Hadtudományi Közöny*, III.évf. (1968) 2.sz. 33.p. HU-ISSN —
- PAULO — PAULO Mihály: A jugoszláv-magyar viszony megromlásának hatása a határőrség tevékenységére. In ÁBEL László (szerk.): *A határőrség 40 éve*. II.köt. Budapest, 1985. Határőrség.

CIKKEK

- KISS Zoltán: Szegedi gondok. — KISS Zoltán: Szegedi gondok. *A Hazáért*, XX.évf. (1965) 24.sz. HU-ISSN 0201-0615.
- KISS Zoltán: Pécsi toborzó. — KISS Zoltán: Pécsi toborzó. *Határőr*, XX.évf. (1965) 28.sz. HU-ISSN 0201-0607.
- SZABÓ — SZABÓ Gusztáv: Negyedszázad a haza határainak őrzésében. *Belügyi Szemle*, XVIII.évf. (1970) 5.sz. 8.p. HU-ISSN 0133-6738.
- SZŐCS — SZŐCS Ferenc: A nyugati határ lezárása. *Hazáért*, XX.évf. (1965) 30.sz. HU-ISSN 0201-0593.

LEVÉL-, IRAT- ÉS DOKUMENTUMTÁRAK

- BM.L. — Baranya Megyei Levéltár.
- CSML. — Csongrád Megyei Levéltár.
- HL. — Határőrség Irattára.
- HIM.HL. — Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltára.
- P.I. — Párttörténeti Intézet Archivuma.

DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNYEK

- Magyar-szovjet kapcsolatok 1945-1948.* — *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945-1948*. Budapest, 1950, A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma - Szovjetunió Külügyminisztériuma. 308 p. HU-ISSN 0134-0204.

KINEVEZÉSI OKMÁNYOK

- Kinevezések. — *Honvédségi Közöny*, II.évf. (1946) 38.sz. 383.p.

KÉZIRATOK

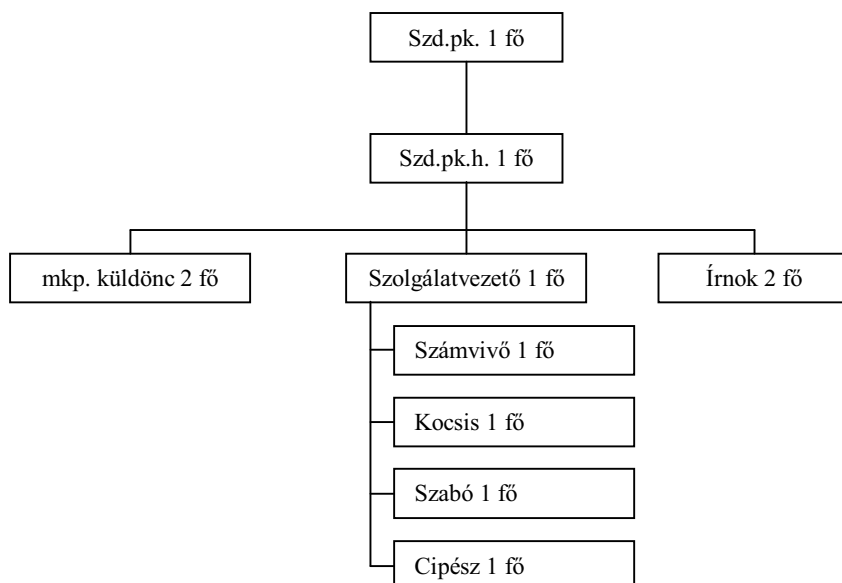
- GÁSPÁR — GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950-1956*. Egyetemi doktori disszertáció (ZMKA) Budapest, 1989. 222 p.
- PARÁDI — PARÁDI József: *A magyar állam határőrizete 1920-1941*. Kandidátusi értekezés (MTA) Budapest, 1990. I-II.köt. 562 p.

JOGSZABÁLYOK

- 288 009/1948.BM.r. — 288 009/1948.BM.r. a rendőrség államvédelmi osztálya közép fokú hatósági szervezetének megállapítása és elnevezésének megváltoztatása.
- 288 010/1948.BM.r. — 288 010/1949.BM.r. Az ÁVH hatáskörére vonatkozóan.
- 4353/1949.MT.r. — 4353/1949.MT.r. az Államvédelmi Hatóság létrehozásáról.

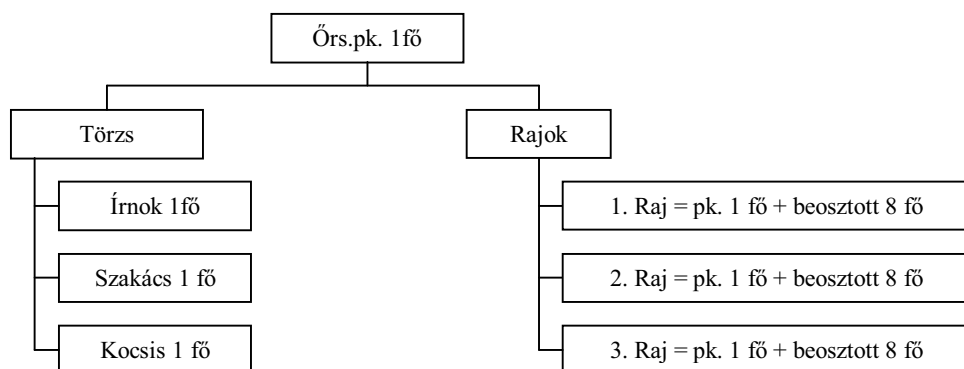
Mellékletek:

- I.sz. melléklet
A határportyázó századparancsnokságok 1945 tavaszi szervezeti felépítése.
- II.sz. melléklet
A határportyázó őrsök 1945 tavaszi szervezeti felépítése.
- III.sz. melléklet
A BM. Határőrség 1959. évi szervezeti felépítése.
- IV.sz. melléklet
A BM. Határőrség egységei és alegységei viszonylatonként 1959-ben.
- V.sz. melléklet
A BM. Határőrség létszámviszonyai 1958-1967.
- VI.sz. melléklet
A BM. Határőrség létszámviszonyai 1971-1989.

A határportyázó századparancsnokságok 1945 tavaszi szervezeti felépítése.

Felszerelés: 2 hámosló, 1 országos jármű, 2 motorkerékpár, 1 kerékpár.

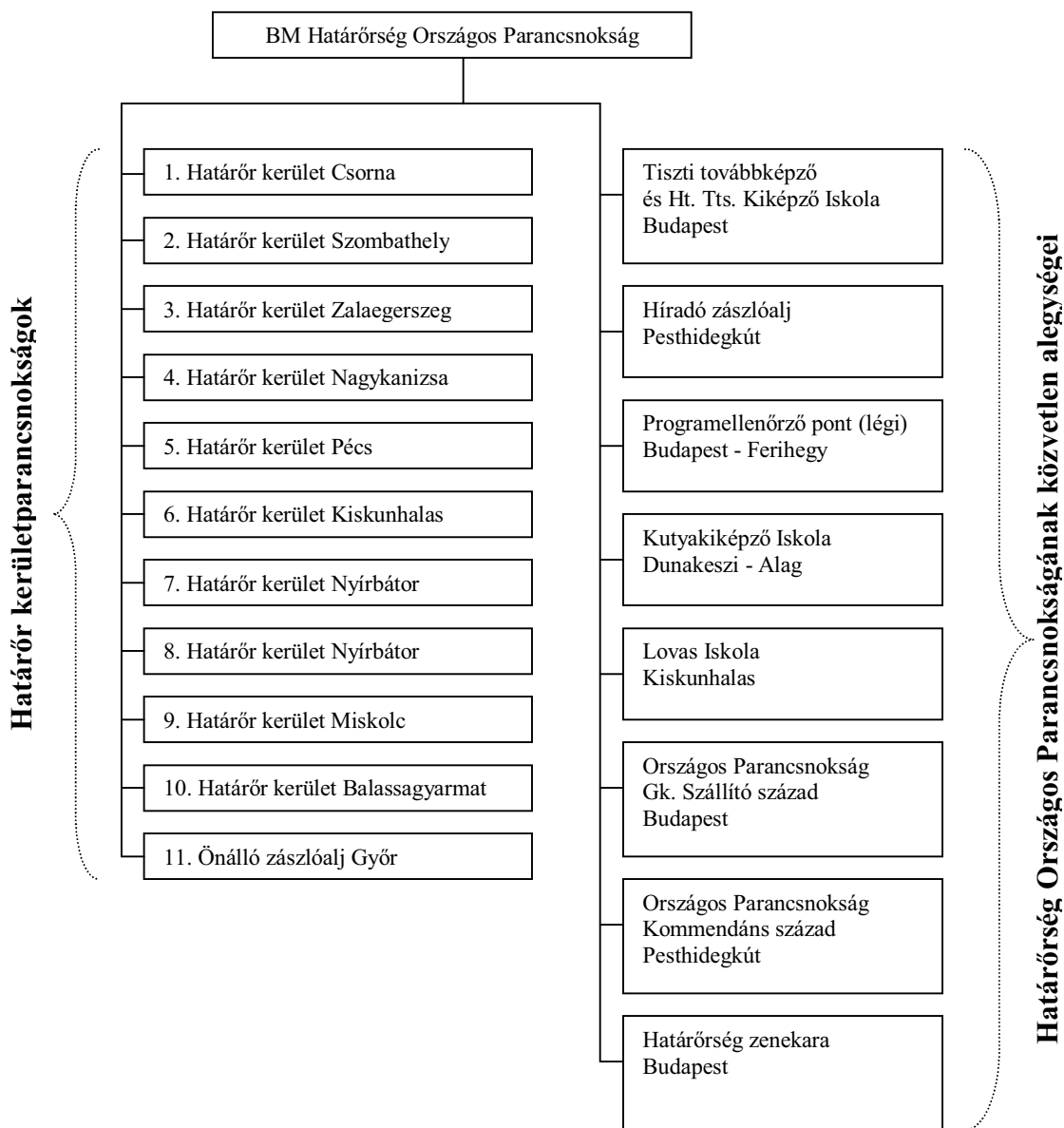
Forrás ! HIM.HL. HM elnökségi iratai 1945/23. 744.

A határportyázó őrsök 1945 tavaszi szervezeti felépítése.

Felszerelés: 2 hámosló, 1 országos jármű, 2 kerékpár.

Forrás ! HIM.HL. HM elnökségi iratai 1945/23. 744.

A BM. Határőrség 1959. évi szervezeti felépítése.

Forrás ! HI.1959.szervezési táblázat.

A BM. Határőrség egységei és alegységei viszonylatonként 1959-ben.

VISZONYLATOK	nyugati	déli	keleti	északi	összesen
Határőr kerület	3	3	2	2	10
Önálló zászlóalj	—	—	—	1	1
Zászlóalj	3	—	—	—	3
Őrs	56	61	36	41	194
Tartalék őrs	5	2	2	—	9
Forgalom Ellenőrző Pont	4	5	6	7	22

Forrás ! HI.1959. Kimutatás a BM Határőrség egységeinek és alegységeinek számszerű megoszlásáról.

V.sz. melléklet

A BM. Határőrség létszámviszonyai 1958-1967.

Személyi állomány	1958	1959	1960	1961	1962	1967
Hivatásos állomány (tiszt, tts.)	2549	2799	2736	2732	2930	3222
Sorállomány (ts., határőr)	12 354	13 225	13 225	13 225	12 947	12 884
Irodai rendfokozat	97	96	93	95	186	195
Polgári alkalmazott	—	—	—	—	624	570
Összesen	15 000	16 120	16 054	16 052	16 687	16 871

Forrás ! Hl. BM. iratok. 16 232/2/1981.

VI.sz. melléklet

A BM. Határőrség létszámviszonyai 1971-1989.

Személyi állomány	1971	1974	1980	1985	1988	1989
Hivatásos állomány (tiszt, tts.)	3003	2980	3013	3106	3138	3148
Sorállomány (ts., határőr)	13 061	13 061	13 352	13 491	13 691	14 191
Polgári alkalmazott	1595	1593	1482	1579	1599	1602
Összesen	17 659	17 634	17 847	18 176	18 428	18 941

Forrás ! Hl. BM. iratok. 16 232/2/1981.